

IX.	1540. nov. 26. Drágffy Gáspár és Báthory András menedék levele Nádasdy számára	36
X.	1540. dec. 2. Ferdinánd Nádasdynak : sürgeti hogy mennél előbb küldjön jelentést	36
XI.	1540. dec. 2. Ferdinánd a szebenieknek : inti, hogy hűségükben legyenek kitartók	37
XII.	1540. dec. 2. Ferdinánd Balassa Imrének inti, hogy hűségben legyen állhatatos	41
XIII.	1540. dec. 3. Ferdinánd Gerendy ezimzetes erdélyi püspöknek : hozzá küldi a Balassa Imre számára írt levelet	42
XIV.	1540. dec. 21. Örömmel értesült, hogy Majláthtal kibékült, testvére kiszabadítása, Statilio püspök s mások ügyében	42
XV.	1540. dec. 21. Ferdinánd Mayláth Istvánnak : örömet fejezi ki, hogy Balassával kibékült	45
XVI.	1540. dec. 22. Ferdinánd a moldvai vajdának ; tudatja, hogy követét visszabocsátá	46
XVII.	1540. dec. 22. Ferdinánd válasza a moldvai követ számára	46
XVIII.	1541. febr. 6. Ferdinánd Nádasdynak tárnokmesterének : Huszt várát s a marmarosi sóaknák jövedelmét Mayláthnak adományozta	48
XIX.	1541. febr. 9. Nádasdy Tamás Fogaras föld örökös urává kineveztetvén, leteszi a hűség esküjét Ferdinándnak	49
XX.	1541. marc. 29. Ferdinánd Mayláthnak a moldvai s erdélyi ügyekről	50
XXI.	1541. marc. 30. Ferdinánd Mayláthnak a moldvai ügyekről	51
XXII.	1541. jun. 14. Ferdinánd Mayláthnak : az Erdélynek adandó segély ügyében	52
XXIII.	1541. július hó. Ferdinánd Mayláthnak : hűségre inti	54

IDŐSB

B. WESSELÉNYI MIKLÓS.

ÉLET- ÉS KORRAJZ.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ.

NYUGALMAZOTT ISKOLAI TANÁCSOS, A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1874. június 8-iki ülésén).

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA

(Az Akadémia épületében).

ELŐSZÓ.

Midőn a Magyar Tudományos Akadémiának 1874-ben június 8-kán tartott rendes havi ülésében, a fennálló szabály értelmében jelen értekezésemet felolvastam, nem sokára méltóságos báró Wesselényi Miklós ur engemet egy levelében felszólított: Zsibóra lemenni, hol az ottani családi levéltárnak »még koránt-sem kimerített kincsei«, használás végett előttem feltárva leendnek.

Az engemet nagymértékben megtisztelő felhívásnak engedelmeskedni, magam s a tudomány iránti kedves kötelességemnek ismervén, következő július hó közepén leutaztam Zsibóra, hol, közel öt heti mulatásom alatt, az ottani levéltárban találtató, s ezélmra tartozó, részben nagybecsű irományokat lemásoltam.

Midőn e körülményt az olvasó közönség tudomására juttatom, egyszersmind a fennirt engedelmet nekem adó méltóságos báró ur iránti hálás köszönetemet nyilvánítva, kijelentem: hogy lehetőleg igyekeztem a rendelkezésemre álló adatokat a munka érdekében úgy felhasználni, mi által azt jobbá, s a tisztelt olvasók figyelmére érdemesebbé tenni gondoltam.

Miután a zsidói levéltár felügyelője Botár Ferencz ur, tisztelt barátom szives készségét s útmutatását többször volt alkalmam igénybe venni, s hasznomra fordítani, azt is itt köszönettel megemlítni, barátságos kötelességemnek ismertem.

Azon szándékomat, hogy a két b. Wesselényi Miklós, apa és fiu életét egy könyvben adjam ki, jónak láttam megváltoztatni, s így az most már mint két külön munka jelenik meg; különben is az említett két báró életírása szoros és lényeges összefüggésben egyáltalában nincs, s a kettőnek elválasztása, úgy hiszem, kárára egyik értekezésnek sem válik.

Budapest, 1876. martius végén.

Szilágyi Ferencz.

I.

Id. b. Wesselényi Miklós születése és katonai pályája. — A reversális és a vegyes házasság. — Annak három első esztendeje Mária Therézia alatt.

Id. báró Wesselényi Miklós Zsidón 1750-ben december 11-én született. Fia volt b. Wesselényi Istvánnak és b. Daniel Polyxenának, ki, mint Horányi Elek írja: »korának díszé, a tudományban s bölcsességben neménél feljebb állott.« E jeles nő azonban, mivel egyetlen-egy fiát nagy mértékben szerette és elkényeztette, ezzel rá egész életében meglátszó kártékony befolyást gyakorolt. *)

Id. b. Wesselényi Miklós, miután tanulását a kolozsvári reformatus főiskolában bevégezte, édesanyjának engedelmével, s tanácsát követve, a katonai pályára lépett. Itt a b. Barko huszár ezredben 1769. június 1-ső napjától fogva 1778. augusztus 1-ső napjáig, s így kilencz évig és két hónapig szolgált. Előbb mint hadnagy, azután mint kapitány és lovasosztály-parancsnok — Escadrons-Commandant — dicséretes magaviseletével előjáróinak nem kevésbé, mint az ezrednek teljes méltánylását, s meglegedését kiérdemelte. **)

B. Wesselényi Miklós édesanyjának 1775-ben tavasszal történt halála következtében, Galicziából, hol ezredének ak-

*) Id. b. Wesselényi Miklósnak négy nővére volt: Polyxena, b. Kemény Simonné; Zsuzsánna, b. Bánffy Györgyné; Mária, gr. Teleki Ádámné; és Anna, gr. Bethlen Lajosné. B. Wesselényi M. a harmadik testvér volt.

**) Az erről szóló, s a szolgálathól kilépése után Reichenauban (Csehországban) 1779-ben január 18-ikán kelt bizonyítvány, melyet Filó József ezredes írt alá, azt világosan mondja.

kor állomása volt, Kolozsvárra ment, miután ötet nővérei a hátra hagyott vagyon és jószágok felosztásáért, általában az örökség tisztába hozatala végett, ott várták. Történetesen épen akkor Boros Klára, Cseroy Farkas, nyugalmazott erdélyi udvari tanácsos neje bájos szépségű leányával Helénával a mondott városban mulatott, kivel b. Wesselényi Miklós nemsokára megismerkedvén, belészeretett, s majd nőül vette, miután a Mária-Therézia idejében 1751-ben auguszt. 19-én kelt apostasia-intézkedés szerint, a tőle, lehet mondani: a ravaszság, sőt álnok család minden eszközeivel kicsikart reversalist adott, melyben »nemesi becsületére« ígérte: hogy születendő *mind kétnemű gyermekeinek* a katolikus hitben leendő neveltetését, valamint nejét a katolikus egyház isteni tiszteletének látogatásában legkevésbé sem fogja gátolni.*)

Miután nevezett báró a fenn elmondott áron nyert hitvesével, ennek közelgető lebetegedéseért Zsibóra ment, s majd a katonai szolgálatot elhagyván, említett jószágában állandóul letelepedett, ott első gyermeke 1778-ban mártius 19-én született. Ez István volt, kit a helybeli reformatus pap által kereszteltetett meg.

Második fiának Ferencznek 1779-ben április 26-dikán születése után, kit hasonlólag a reformatus pap keresztelt meg, a kormány a dologra figyelmeztetve lett. Azt az erdélyi udvari kancelláriának Fájfi Ferencz nagy-váradi káptalani vicarius, 1780-ban mártius 13-kán jelentette fel, mivel Zsibó,

*) Az eddig még közzé nem tett reversalis eredeti szövege ez:
 »Ich Endesgefertigter Freyherr von Wesselényi, k. k. Kämmerer, d. s. Löbl. k. k. Huszaren Regiments v. Barco wirkl. Rittmeister, bekenne hiemüt, und verspreche *sub jure nobilit.* dasz ich alle meine leibl. Erben, welche ich *aus künftiger Ehe* mit der (Tit.) Freyl. von Cseroi erzeugen werde, sowohl männlichen als weibl. Geschlechts, in der Röm. Kath. Religion ungehindert werde erziehen lassen, dasz ich auch meiner künftigen Gemahlin, geböhren Freylein v. Cseroi in Ausübung ihrer kath. Religion nicht im geringsten auf was für Art hinderlich sein werd«. Urkund dessen habe ich gegenwärtige Schrift mit eigener Hand unterschrieben, und mein angehörendes Petschaft beigedrückt. So geschehen Wien, den 19-en May 1777.«

B. Wesselényi mpr.
 Rittmeister.

mint közép-szoboki, s így partiumi helység, egyházi tekintetben a nagy-váradi püspök megyéjéhez tartozott. A vicarius a »vakmerő merényletet« elkövető bárónak, valamint a zsbói reformatus papnak is szigorú megbüntetését kérte.

Az erdélyi udvari kancellária a vicarius jelentését az erdélyi guberniumnak leküldvén, ez a dolog kinyomozását Kabós László táblabíróra, s Ketheli László doboka-megyei alispáura bizta, kik Zsibóra menvén, mind báró Wesselényi Miklóst, mind Rétyi Józsefet a zsbói reformatus papot kihallgatták, s mind kettőnek írásbeli tudósítását a dolog állása felől a guberniumhoz felküldötték.

B. Wesselényi Miklós Zsibón 1780. május 30-kán irt nyilatkozata szerint: gyermekségétől fogva a reformatus vallásban neveltetvén, azt igaznak ismerte, mind Istennek, mind szülőinek gyakran megesküdt, abban is tartja minden vigasztalását, és sem élet, sem halál attól soha el nem szakaszthatja. Mikor feleségét elvette, bár erősen szereté, de neki soha semmi hunyorítást sem tett vallása változtatásáról, sem gyermekeinek a katolika vallásban való neveltetésekről, sőt felesége kötelezte magát, hogy azokat maga hitében nevelni nem kívánja. Az elibe adott irást nem jószántából, de erőltetve s oly gondolattal írta alá, hogy azt teljesíteni nem akarja, a mivel karakterét és lelkiességét kevésbé látta megsérte, mintha azt, kit magánál inkább szeretett, neki sokszor tett esküvései ellen, gyalázzal elhagyná és szerencsétlenné tenné. S mivel vallását a szerelemnek feláldozni nem akarta, ő felsége kegyelmességébe bizik, valamint biztatja a törvény és régi szokás, mely szerint a gyermekeknek, mivel az apjokéi, annak vallásában kell neveltetni; azért ő is a szent keresztiséget maga vallásán lévő pappal vitette véghez, s gyermekeit abban kívánja fölnevelni.

Rétyi József, zsbói reformatus pap végre, a mondott esztendő júniusa 4-én kelt jelentésében írja: hogy »mint báró Wesselényi Miklós urnak, s a helységnek papját az udvarba felhívták, és a gyermeket a maga vallásában nevelni akaró báró kívánságára megkeresztelte. A dologban senkitől meg nem íntetett, valamint a keresztelést tiltó parancsot sem kapott.«

A gubernium ez irományokat 1780-ban szeptember 21. kelt jelentése mellett az udvari kancelláriához felküldötte, mely azt azon év octobere 26-án kelt fölterjesztésében, b. Wesselényi Miklós ellen elkövetett nagy hibájáért szigorú rendszabályokhoz nyulást ajánló véleménynyel együtt Mária Theresiához felküldötte. A királyné az udv. kancellária javaslatát helybenhagyta.

A legfelsőbb határozat értelmében, a kir. leirat 1780. novembere 16-án a guberniumhoz, azt végrehajtani, leküldött. Annak tartalma szerint:

Báró Wesselényi Miklós, ki becsületszavának meg nem tartásáért mágnáshoz és nemeshoz egyáltalában nem illő állhatatlanságot tanusított, valamint a királyi rendeleteket is közbotrányt okozó módon áthágtá, annál szigorubb megfeddést és büntetést érdemelne, mivel a felterjesztés szerint, azon vakmerőségét nyilvánította, hogy a mit tett, azt folytatni szándékozik, s azért ezután születendő gyermekeit is maga vallásában fogja megkereszteltetni és nevelni.

Mivel azonban a királyné a büntetés kiszabásában inkább a javítást, mint a megérdemlett fenyítést tartja szemé előtt, ezért az említett bárót is, úgy, a mint arra méltó volna, büntetni ez esetben tartózkodik, mind azért, mivel neki jobb útra térését reméli, mind pedig, mert ha netalán maga ellenszegülését és vakmerőségét más alkalommal ismételné, a vele akkor szigorúbban bánást a felség magának fentartja.

Mind a mellett a gubernium b. Wesselényit, a tőle elkövetett merényletért ő felsége nevében komolyan dörgálja meg, s egyszersmind tegye kötelességévé, hogy büntetés fejében, azon helységben, hol feleségével együtt lakni szokott, saját költségén, egy katolikus kápolnát építtessen, és azt minden szükségességekkel szerelje fel, valamint tartozik ott az erdélyi püspök ajánlására, állandóul és tisztességes fizetéssel egy katolikus káplánt tartani, kinek a többek közi, kötelessége lesz, báró Wesselényi Miklós gyermekeinek katolikus nevelésére felügyelni, s azoknak oktatását is lehetőleg magára vállalni.

Azon esetben, ha b. Wesselényi Miklós, reversalissa ellenére, gyermekeit a katolikus hitben nevelni vonakodnék,

azokat tőle el kell venni, s nagyapjuk Cserey Farkas kezébe adni, valamint a rájuk felvigyázást az erdélyi püspökre bízni, ki azok felől minden esztendőben egyszer a királynét tudósítani tartozik.

Mária Theresia királyné ez intézkövény aláírása után, tizenhárom nap mulva, 1780. novembere 29-kén meghalt.

II.

Báró Wesselényi Miklós házassági ügye II. József császár uralkodása alatt. — Cserey Heléna áttérése a reformatus egyházba, s annak következesei.

II. József császárnak 1780-ban november végén trónra lépése után, a keresztyén türelem korszakának földerültével, b. Wesselényi Miklós házassági ügye új fordulatot vett, de a mit rá, s főként nejére nézve kedvezőnek, annál kevésbbé örvendetesnek mondani nem lehet.

A császár a római-katolikus egyházból kitérést Erdélyben megtöltő és büntető apostasia intézkövényt 1781. végén kelt határozatával megszüntetvén, majd annak helyébe a római katolikus egyháztól elszakadó »szerencsétlenekre nézve« 1782-ben január 16-án kelt királyi leiratban négy, vagy hat hétig tartó szelid oktatást rendelt, melyet azoknak egy klostromban kelljen kiállani.

Cserey Heléna a kihirdetett vallásos türelem folytán, nem sokára, mint látni fogjuk, a reformatus egyházba áttérvén, e lépéséért rá sok szenvedés várt, nevezetesen a hatheti oktatási intézkövénynek magát alája kellett vetni, melyet irányában nem sok kimélettel, sőt a keresztyén türelemmel nem egyeztethető módon alkalmaztak.

Az erdélyi udvari kancelláriának 1781-ben martius 21-én tartott ülésében Székely Dávid előadó tanácsos b. Wesselényi Miklós reversalisának ügyét újra szoba hozta, kinek előterjesztésére az erdélyi guberniumnak meghagyatott: az 1780-ban november 16-ikán kelt, fentebb közlött királyi leiratnak miként lett végrehajtásáról jelentést tenni.

Az illető tudósítások nem sokára Bécsbe fölérkeztek. Azokból a dolog állását, azzal összefüggésben lévő érdekes körülményeket és jogi viszonyokat, vagy inkább: jogtalanságokat ismerni tanuljuk.

Az első jelentést az erdélyi guberniumhoz gr. Batthyáni Ignác erdélyi katolikus püspök 1781-ben április 8-ikán tette. Abban b. Wesselényi Miklós házának lelki javát szíven hordozó főpásztori buzgóságánál fogva, nevezett bárót »rá szoríttatni kéri: a zsidói katolikus kápolnát felépíteni, azt minden szükségességekkel felszerelni, s mivel gyermekeinek a katolikus hitben neveltetését annyira ellenzi, hogy még katolika szolgálót sem akar neje mellett tűrni, egy ilyen szobaleányt tartson, végre pedig: mivel a bárónénak újra lebetegedését várják, a születendő gyermeket mással, mint katolikus pappal kereszteltetni meg, ne merje.«

A második okmány a kérdéses ügyben, b. Wesselényi Miklós apósa Cserey Farkasnak Krasznán 1781-ben április 16-ikán kelt jelentése. Mint abban írja: a veje, hallomás szerint, többek előtt, a királyi rendeletnek teljesítése iránt kész engedelmességét szóval ugyan nyilvánította, de a dolog ennél többre még nem ment.

A harmadik okmány Donáth Lajos közép-szolnok megyei alispánnak Czigányiban 1781-ben április 25-ikén tett tudósítása. Nevezett alispán kétszer volt Zsibón; b. Wesselényi Miklós a királyi rendeletnek teljesítésére maga készségét nyilvánította ugyan, de a kápolna építésének semmi nyomát sem látta. A bárónál a dolgot sürgetni sem megbizva nem volt, sem azt tenni, tanácsosnak nem vélte.

A dolog további tárgyalását illetőleg: b. Wesselényi Miklósnak és Cserey Helénának 1781-ben május 15-ikén az udvarhoz tett jelentésüket kell említeni. A mint b. Wesselényi írja: vádlói közül senkisésem állíthatja róla, mintha a kérdéses kápolnát felépíteni nem szándékoznék, mit addig a teli idő gátolt, de mire nézve a szükséges anyag már össze van hordva, Cserey Heléna pedig férjét minden felesleges költségtől megkímélni akarván, szolgálatában azért külföldi szobaleányt nem tart, de házához falusi leányokat veszen fel.

Majd b. Wesselényi Miklós és neje ez alkalomból a császárhoz folyamodván, az első kérte: hogy a töle ravaszság által kicsikart reversalis alól oldoztassék fel, s a monarcha előtt igazolva, töle Cserey Farkasnak csalárd szándékai elleni védelmét nyerje meg; más felől a neje, férje állításainak igazságát s a reversalishoz töle úlnokul kierőszakolását bizonyítván, hozzá tette: hogy a báró csak az iránta viseltető szeretetből ígérte meg gyermekeinek a katolikus hitben leendő neveltetését, mely reversalis, mivel szülői fondorlatának s öt gonoszul rászédő buzgóságának következtében adatott, lényeges és betűszerinti kötelezettséget magában nem foglalt.

Az udvari kancellára az említett, s a felséghez felterjesztett kérelmekre adott véleményében, egyfelől: az illető királyi rendeleteknek teljes érvényben fentartását ajánlotta, másfelől szükségesnek látta: hogy báró Wesselényi Miklós, az ipát Cserey Farkast, — kit mindég becsületes embernek ismertek, — sértő kifejezéseiért dorgáltassék meg; neki azért következő válasz adassék: »A báró sértő s méltatlan folyamodásának hely nem adatik, s mivel ő felsége a fennálló királyi határozatokhoz szilárdul és kegyelmesen ragaszkodik, a kérelmes azok iránt, minden további ellenszegülés nélkül tartozó engedelmességgel viseltessék.«

A császár az udvari kancellária fölterjesztésére tett végzése szerint, annak mindkét pontra nézve adott véleményét helybenhagyta: »In uno, alteroque Cancellariae opinio nem approbo.«

Cserey Helénának fennemlített áttérése a reformatus egyházba az 1782-dik esztendő tavaszán Zsibón történt. Annak leírása az ünnepélyen jelen volt két tanu id. Viski Pál és Gergely László megyei táblalabiráknak az illető napon arról adott hivatalos bizonyítványból van merítve.

1. Az áttérés.

Cserey Heléna 1782-ben április 11-ikén magához hivattván Rétyi Józsefet a zsidói reformatus papot, s Komáromi Dávid minoritát, addig volt udvari katolikus káplánját, a fennemlített két tanu jelenlétében kijelentette: hogy »senki-

nek sem kényszerítéséből, vagy javaslásából, hanem tulajdon lelkiismeretének sugallásából, meggyőzöttetvén a reformata vallásnak szent, igaz, és a szentíráson fundált mivoltáról, úgy arról is, hogy abban az hitnek minden ágazatai a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznének, jövendőben a helvetica confession lévő reformata vallás követője, megtartója kíván lenni, mely ünnepélyes és sajátkezüleg irt hitvallását a tanuk kezébe adván: *az uri szent vacsorát a szokásos szertartásos módon fölvette*, magát a zsidói reformatus papnak átjánylotta, hogy: »annakutánna nem mást, mint az helvetica confession lévő vallást választja maga hitének s vallásának fundamentomául és annak papjait maga papjainak és tanítóinak ismeri.«

2. Az áttérés következményei.

Mi a b. Wesselényi Miklósné áttérése utáni eseményeket, illetőleg annak következményeit illeti: azok az alábbi, s a kort jellemző adatokban vannak összeállítva.

Cserey Heléna 1782-ben április 11-ikén, tehát áttérése napján, arról édesatyját következő levelében értesti:

Édes atyám uram!

Alázatosan kívántam ezen mostani állapotomat jelenteni; már rég feltett czélom vala, meggyőzöttetvén, de eddig a kénytelenség tartóztatott magamat kinyilatkoztatni, de utat nyitván a tolerantiáról való királyi rendelések, a reformata vallást választottam, melyben élni és halni akarok, és ezen vallást az Isten beszédével megegyezőnek találtam; megdölgvén édes atyám uram, hogy ebben a részben az ember a szülőinek is nem kedvezhet, azért alázatosan instálom, hogy atyai és anyai sziveket el ne vonják én tölem, mert én meg nem szünöm engedelmességemet megbizonyítani, melylyel édes asszony anyám s atyám uram kezeit csókolván, alázatosan maradok

Édes atyám uraimnak
Zsidó 11. ápril. 1782.

holtig engedelmes leánya:
Cserey Heléna s. k.

Cserey Farkas leányának mindjárt más nap ápril 12. a következő választ küldé:

Édes leányom! Tegnap költ leveledet vettem, a mit irsz, ellenkezik mind az én szorgalmatos gondyiselésemmel, melyet a te nevelésedben elkövettem, mint szeretetemmél, mely mellett tégedet Isten és emberek előtt atyai áldásommal kedvessé tenni kívántalak; ez a szép gyümölcse hozzám mutatott igen vétkes, és példátlan, abból álló idegenkedésednek, hogy annyi időtől fogva én tégedet isteni félelemben, tiszta életnek és minden jó erkölcsöknek alkalmatosságában nevelő édesatyád azt sem érdemlettem, hogy ha személyed szerint nem is, legalább egy levelecskédvel meglátogass; ha magadtól esett ez a hiba, úgy is botránkoztató nagy háládatlanságnak bizonyosága volt, ha mások javasolták, s te megfogadtad, úgy hozzám való természeti kötelességednek gondolatlan megtapodója voltál; a tolerancia nem reád szól; s úgy cselekedjél, hogyha ehez való helytelen biztodból atyai áldásomnak gyümölcse nélkül maradsz, és egyéb kedvetlenségek is mind a mi akaratommal, mind magad kötelességeddel ellenkező tettetted követni fogják, magadnak és tanácslőidnek tulajdonicsd. Másszor helyesebb gondolattal járulj akár szó, akár irás által az én atyai és jelentett szándékodat semmiképen helyben nem hagyó szívem elibe. Kraszna, 12. április 1782.

jókat kívánó atyád
Cserey Farkas s. k.

Gr. Batthyáni Ignác püspök Nagy-Szebenben április 19-ikén b. Wesselényi Miklóshoz és nejéhez a kérdésses ügyben két levelet intézett, melyekben főpásztori aggodalmát részint fenyegető, részint elég sértő, sőt goromba szavakban is fejezte ki.

A mint a férjnek írja: mélt. bárónéja lelkét nagy veszélyben látja, azért semmit el nem mulat, annak szándékát, ha végbe vitte volna is, megfordítani, mely dolognak a báró a császár előtt »kárát és gyalázatját fogja tapasztalni«.

A bárónétól kérdi: miben volt a római katolikus hit a mélt. asszonyhoz mint leányához oly mostoha, *hogy azt ilyen szemtelenül elhagyni nem sajnálja, s ily gyalázatosan*

megtagadni nem áttolja? Ha lelkét örökké való veszedelemnek koczkájára kitenni nem irtózik, s ezen szándékában megmaradni kíván, én a mélt. asszonyt, mint édesanyja ellen rugodozó gyermeket, minden illendő módokkal engedelmes-ségre hajtani kényteleníttem;» sat.

A kérdéses ügyben a két érdekelt püspök t. i. gr. Batthyáni Ignác és gr. Kollonics László nagy-váradi püspök, miután Zsibó, mint partiumi helység, ennek megyéjéhez tartozott, — II. József császárhoz fölterjesztést intéztek. — A mint az első ápril 19-ikén írja: Cserey Farkas, leányának a katolikus egyháztól elszakadását oly fájdalommal nyilvánította, mint annak csak halálát sirathatná, — az erdélyi püspök azért, miután b. Wesselényi Miklós nejének szívéből *az igaz vallást gyökerestől kitépni törekedett*, kéri a császárt: b. Wesselényi Miklósnénak hatheti oktatás végett a nagyszabeni apácza-zárdába küldését elrendelni, valamint gyermekeit tőle elvételni, kik a katolikus hitben neveltetés végett nagy-atyjoknak adattassanak át.

Gr. Kollonics László kérése is a császárhoz hasonló tartalmu volt, ki, mivel b. Wesselényi Miklósné most már Calvin tévtanait vallja, e felette rossz példából eredhető nagy kár meggátlásáért, Zolnai Antal zilahi plébánost, és a szilágy-somlyói minoriták pater praesidensét azon megbízással küldötte Zsibóra, hogy a bárónét előbbi hitére visszatéríteni kísértsék meg. E lelki atyák el is mentek »a zsibói expeditiora«; a báró őket szívesen látta, »jöl ettek és ittak«, majd nejéhez is bebocsátotta, ki azonban velük nem sokat vitatkozott, s maga vallása igazságáról meggyőződésének kijelentése után, őket elbocsátotta.

Az erdélyi udvari kancellária az áttérési ügyben 1782. május 8-án a császárhoz, az illető okmányok felküldése mellett, maga tudósítását megtévén, ajánlotta: b. Wesselényi Miklósnét a hatheti oktatás kiállása végett a nagyszabeni zárdába utasítani, s ha önként tenni nem akarná, a közép-szolnok-megyei folytonos tábla által arra törvényesen is rászoríttatni, valamint tőle elvett gyermekeit nagy-atyjoknak katolikus hitben nevelés czéljából átadatni.

A császár a fölterjesztést helyben-hagyta, s az illető

legfensőbb határozatban kimondatott: hogy Cserey Helénát a hatheti oktatás kiállása előtt a reformatus egyházba befogadni nem szabad.

Az erdélyi kir. kormányzéknek a monarcha intézvényt végrehajtani 1782. május 22-ikén kelt, s a hatheti oktatás megtartására nézve az egész országban kihirdetett udvari rendeletben kötelességévé tétellett. Abban a Cserey Helénát illető parancsnak szigorú büntetés terhe alatt leendő teljesítése, valamint a Wesselényi gyermekeknek szülöktől elvétele, és Cserey Farkas kezébe adása különösen hangsúlyozva volt.

Légyen itt, mint az ügyre tartozó lényeges körülmény megemlítve, hogy a guberniumhoz 1782. október 2-ikán intézett udvari rendeletben világosan és határozottan kimondatott: a római katolikus egyházból kitérőkre nézve, azon esztendő májusa 22-ikén kelt legfensőbb rendeletet oly esetben is, ha azok a nevezett egyháztól már *azelőtt* szakadtak volna is el, pontosan megtartani és alkalmazni. Így e feltételnek magát alá vetni, Cserey Heléna is kénytelen volt.

B. Wesselényi Miklósné az ügyében kelt, s fenebb ismertetett fejedelmi határozat által rá mért keserű sorsát az udvarhoz három versen benyújtott kérelme által kísértette meg, magáról elfordítani.

Első folyamodása Bécsben 1782. július hóban adatott be; második kérését a hatheti oktatás ügyében nála Zsibón augusztus 21-ikén megjelent két kormányzékbi biztos Baló Antal és Turi Sámuel erdélyi királyi táblai ülnökök kezébe adta, melyben főképen az édesanyjai elkeseredett szív hangján esedezett, hogy két kis gyermekei »a koronás emberbarát« parancsából tőle el ne vétessenek. — Harmadik s a hazai jogra és törvényekre hivatkozó, azokat idéző kérelme az udvari kancelláriához 1782. octób. 15-én nyújtatott be.

Mint az előzményekből gondolni lehet, mindenik folyamodására tagadó és elutasító választ nyert, sőt az utolsóban értésére lett adva: minden további lépéssel felhagyni, mivel az udvari kancellária többé semmi kérését sem fogadja el.

Miután Cserey Heléna, mint fenebb előadva volt, a reformatus egyházba 1782. április 11-kén tért át, s ötöt egy

utólagos, azon évi május 22-kén kelt rendelet értelmében, azt megelőzőtt tettéért vonták feleletre, s majd büntették, ez annyi volt, mint egy törvénynek visszaható erőt tulajdonítani, minek a joggal és igazsággal éles ellentétben állását bizonyítani és magyarázni nem kell.

Igy Cseréy Helénának nem maradt egyéb hátra, mint ki nem kerülhető sorsába belé nyugvással az ötöt hatheti oktatás végett Nagy-Szebenbe berendelő fejedelmi parancsnak engedelmeskedni.

Nevezett báróné Nagy-Szebenbe férjével együtt, s terhes állapotban 1782. decemb. 12-kén érkezett meg, hol maga ügyében a kir. kormányzóknál közel egy hónapig ma is bámulást érdemlő béketűrőssel, erőlyel, kitartással mindent megtett, mit lehetett, azt kieszközölni főkép: hogy a klastromba menéstől, a melytől irtózását határozottan kijelenté, mentessék fel, s így az oktatás saját szállásán egy katolikus és reformatus kormányzóki biztos előtt történjék, — ebben mégis célját el nem érte. Nagy ellensége gr. Batthyáni Ignác püspök ugyan is nem csak a guberniumnál, de az udvari kancelláriánál is mindent elkövetett, a mivel b. Wesselényi Miklósné utjába nehézséget és akadályt gördíthetett, s hatalmát és befolyását vele éreztetheté, bár e részben több helytelen s tulszigoru kívánsága meg nem adatott.

Miután egyebek közt a püspök Bécsből utasítottott ügyelni: hogy a klastromban mulatás fogság színét legkevésbé se viselje, — a báróné 1783. január 7-kén a guberniumhoz intézett folyamodásában kijelenté: hogy mivel férje látogatásától és nő-cselédjeitől elzárva nem lesz, s a klastromból olykor kimehetése is meg van engedve, oda még az napon bemegyén, s az oktatást csendesen és figyelemmel fogja hallgatni. Ez meg is történt, s így bizonyos Vizi pater, kire volt bízva ötöt a róm. katolikus hitben oktatni, azt 1783-ki január 8-kán elkezdette, s félbenschakadás nélkül február 18-ikáig bezárólag, annál fogva hat hétig folytatta.

Egy ide tartozó, névszerint Vizi patert jellemző adatot kell még említeni. Gr. Batthyáni Ignác püspök 1782. decembere 14-dikén irt levelében gr. Eszterházy Ferencz udvari kancellárt biztosítá: hogy a báróné oktatását »maga

felügyelete alatt egy mérsékelt és érett ítéletű emberre bízta.» Mennyiben volt azonban Vizi pater e dícséretre érdemes, ezt b. Wesselényi Miklósnétól az oktatás alatt férjéhez németül irt levélből lehet látni.

Vizi, mondja ebben a báróné, nála volt, s midőn ő Rózsival és Keresztesinével a beszélő-terembe ment, onnan a két nőt kiküldötte, mert neki valamit akar mondani. A két nő kimenvén, igen éles kifejezésekkel szólítá fel, egyszersmind figyelmeztette a bárónét: gondolná meg jól maga dolgát mivel ha meg találna halni, akkor nem idézülhet, de elkárhozik; a báróné hijában kérte, ne gyötörje ötöt, s mivel a fennemlített szolgáló nők megint hozzá jöttek, ezeket a pap újra ki akarta küldeni, mit azonban a báróné meg nem engedett, s a pap akkor a székről felállván, durván s baragosan elment. »Nem tudom már tovább így végzi a báróné, »ez erőszakot és gorombaságot tünni.« *)

A hatheti oktatás bevégzése folytán, a gubernium felhívása következtében, gr. Batthyáni Ignác b. Wesselényi Miklósnének a kívánt és szükséges bizonyítványt kiadta, **) s a kérdéses ügyben február 20-ikán a császárhoz tett zár tudósításában a báróné dolgának a legfensőbb rendelet értelmében befejeztetését följelentette.

*) »Er stand gleich von Stuhl auf, ung ging sehr grob und zornig weg, und lies mich sitzen; ich kann schon nicht mehr diesen Zwang und diese Grobheit leiden.« — B. Wesselényi Miklósné fennidézett írása eredetileg a szibói levéltárban van.

**) A bizonyítvány szövege: *Infrascriptus recognosco et fidei facio, quibus expedit, universis, quod illustrissima domina Helena, baronissa Wesselényi, nupta Cserói, vigore altissimi ordinationis regiae, in hujate clastro Sanctimonialium S. Ursulae sex hebdomadarum instructionem subiverit. In quorum fidei has meas dedi literas. Cibinii, die 20-a februarii 1783.*

Ignatius comes de Batthyáni mpr.
Episcopus Transilvaniae.

III.

Erdélyi középkori drama a 18-dik században.

1. A gorbói hadjárat. *)

*Ira furor brevis est, animum rege, qui nisi parat,
Imperat; hunc frenis, hunc tu compece catenis.*

Horatius. I. Epistol. II. 62. 63.

A harag egy kis düli, ez szolgád, vagy te urad lesz,
Ezt hát fűzd rabszíjra te, és zabolázní siessél.

A római költő e bölcs életmaximájának, lehet mondani: ez arany szabálynak az alább következő esemény nem kevésbé érdekes, mint tanulságos példája, illetőleg magyarázata gyanánt szolgál. Az arról elfelejtkezés b. Wesselényi Miklósnak sok bajt, keserűséget, szenvedést okozott, s több évig tartó várfogságba került.

A fennemlített hadjárat, t. i. a b. Wesselényi Miklós által gr. Haller János gorbói udvarháza ellen intézett fegyveres megrohanás, az ismert történelmi állítás igazságát: hogy *néha kicsi okokból nagy következtések származnak*, lehet mondani: meglepő módon bizonyítja.

E hazai regényszerű dramának eredetét, s lefolyását a következő elbeszélés adja elő.

Zsibón, b. Wesselényi Miklós udvarából 1781-ben october 10-ke körül elszökött két lovasz, az egyik jobbagya, a másik fogadott cselédje, kik minden bizonynyal a velük kiméletlenül bánást tovább már nem tűrhették. A szökevények

*) Ez eddigelé nem ismert *hadjárat*, t. i. gr. Haller János gorbói udvarának b. Wesselényi Miklós által 1781-ben ősszel megtámadása, két okmányból van merítve. Az első azon *tény-érvolat* — *species facti* — melyet az erdélyi közügy-igazgatóság 1782-ben tavasszal, esketés és nyomozás útján arról készített; a második pedig a magyar- és erdélyi udvari kanczelláriától a császárhoz az ügy állásáról 1784-ben augustus 28-kán tett körülményes fölterjesztés. A két tudósítás egymást, ugyszólván, kiegészíti.

Salamon, s gr. Haller Jánostól birt belső-szolnok-megyei faluban egy útjok folytatásában segítségükre leendő kalauzt erővel el akartak vinni, miért őket letartóztatták, s a szomszéd *Gorbóra* a fennevezett gróf udvarába vitték, hol őket hörtönbe zárták. *)

B. Wesselényi Miklós Zsibón, honnan Gorbó két és fél órai távolságra esik, a dolog felül értesülvén, iródeákját gr. Haller Jánoshoz küldi, s tőle a két szökevény kiadását kívánta. A gróf azon lovaszt, ki a báró jobbagya volt, kézbe is adta, de fogadott cselédjét, a mint mondotta: mivel annak ügyében mielőbb uriszéket — *dominale forum* — szándékozik tartani, csak azután, ha ez megtörtént, fogja visszaküldeni. A következő éjjel azonban a Gorbón bezárt lovasz — bárkinnek tudta nélkül, — fogságából kiszabadulni, és tovább menni módot talált Midőn reggel b. Wesselényi Miklós iródeákja Gorbón megjelent, s azon szökevénynek is kézbe adását sürgette, gr. Haller János ötöt a fennemlített cselédje elszökéséről értesítő, miért kívánságát teljesíteni, hatalmában nem állana.

A kérdéses ügy ezen állásában, b. Wesselényi Miklós minden bizonynyal leghelyesebben és saját érdekében teszi, ha a nálla maradni nem akaró lovaszszal többé nem gondolván, helyébe mást fogadott volna. A nevezett báró azonban, kit gr. Haller János izenete nagy mértékben felingerelt, más útra tért, a megfontolva cselekvés helyett, magát a bosszúállásra határozta el, s minden törekvését e célja elérésér irányozta.

Ennek következtében, b. Wesselényi Miklós több faluból álló zsibói egész uradalmában azon parancsát hirdettet ki, hogy minden jobbagya fegyverrel, bottal, vasvillával, kasszával, s más ily forma szerszámmal, további rendeletének

*) *Gorbó* Doboka megyének pánczélesch járásában eső oláh falu, akkor a gróf Haller család, most b. Józsika Lajosnak, néhai b. Józsika János erdélyi kormányzóéki elnök második fiának birtoka, 380 lakossal, kik a görög-egyesült egyház hívei. Az udvarház kapuja felett e felírás van: *Illustriss. C. Joannes Haller Ao MDCCCLXVI.* — Oda Zsibóról hárrom, a. m. Örmező, Tihó, Tótszállás falukon kell keresztül menni.

teljesítése végett, készen álljon. A mondott nap octóber 15-ke volt, midőn mint egy 540-ből álló, s különbözőleg felfegyverkezett paraszt-csapat gyült össze Zsibóra, hol a további utasítást várta.

Más nap, u. m. octóber 16-ikán reggel b. Wesselényi Miklós lóra ülven, s tizenkét fegyveres hajdujától kísérve, a paraszt-sereg élére állott, s azzal egyenesen Gorbóra indult, gr. Haller Jánost megtámadni, s tőle szenvedett méltatlanságáért elégtételt venni.

Ut közben, mindazoktól, kikkel találkozott, megkérdezte: hová indultak? s a Gorbóra menni szándékozók letartóztatta, hogy nállánál hamarabb oda ne érjenek. Egynek azonban ezen utasok közül, gr. Haller János jobbágyának sikerült, járatlan utakon a Belső-Szolnok megyében eső Tótszállásra menni, hol épen akkor ott levő földesura, ménésének megnézése végett mulatott, s ötet b. Wesselényi Miklósnak fegyveres kíséretével együtt nemsokára megérkezése felől értesítette. A gróf ugyan azt előbb hinni nem akarta, de csak hamar a közeledő sokaságot meglátván, a fenyegető veszély kikerüléscéért, rögtön kocsijába ült és Gorbóra vissza-indult. Kocsisával, a mily sebesen csak lehetett, hajtatva, b. Wesselényi Miklóst két három perczcel megelőzvé, és így udvarába szerencsésen be is jutott.

A gorbói kastély, — szükség azt itt megjegyezni, — egy kis dombon fekszik, annak akkor két kerítése és így két kapuja is volt. Ezeknek bezárását, gr. Haller János megérkezése után, azonnal megparancsolta, de az idő rövidségéért az alsó nyitva maradt, mert felbőszült, s haragjának egész súlyát vele éreztetni akaró, ötet nyomba követő ellensége kicsi híján utól érte.

Az előre nyargaló és fölhevülése miatt magán uralkodni nem tudó b. Wesselényi Miklós tizenkét lovas hajdujával elérkezvén az alsó — ma már nem létező — kapuhoz, ott bement, mivel azonban a felső kaput bezárva találá, visszafordult. Akkor elkezdett szörnyen káromkodni, főkép megszokott »Criminal teremtette« szavajárását gyakran ismétlő, a mellett a gróft is szidalmazta, lovászának kiadását sürgette, s nem csak a kapu betörésével, de a falnak fel-

gyujtásával is fenyegetődött. E közben fegyveres serge is hozzá eljutván, annak parancsolja az udvarház kerítését mindenfelől megszállani. A vezér báró kardját kihuzván, sergét hadirendbe állítja, ide, oda küldi, visszahívja, s azzal különböző fordulatokat tétet; majd a további teendőkre serkentve, buzdítva, egyszersmind az engedelmeskedni nem akarókat száz botütéssel ijeszti, fenyegeti, s parancsolja őket követni, és a felső kaput azonnal betörni.

E közben gr. Haller János is sietett magát védelmi helyzetbe tenni, az udvarház mellett levő kápolna harangját félrevereti, s jobbágyaihoz parancsát kiküldi: a hogy, s a mely uton lehet, a kerítés átugrásával is, az udvarba bejutni; egyszersmind udvarbiráját a báróhoz kirendeli, s ötét felszólítja ezélba vett hatalmaskodásával felhagyni; azért bármí baja, vagy követelése volna is, azt a törvényektől kiszabott úton keresse, különben kényszerítve leendő, az erőszakot erőhatalommal is visszaverni. Ez intés b. Wesselényit még nagyobb haragra gyulasztja, ki, újabb szitkozódások közt, embereit a kapu betörésére hajtja, kergeti, de mivel azok a merényletnek rájuk súlyosodható kedvetlen következéseitől féltek, az engedelmességet megtagadták. B. Wesselényi ekkor még inkább felhevülvén, kardját kihuzza, s ujjait föl tartva, ily szavakra fakad: »a mai nap az, melyen e kardot gr. Haller vérebe mártom, testét összekoncsolom, azt felfalom, s végre kiokádóm.«

E nagy zaj közben az épen akkor gr. Hallert meglátogató Ventura hadnagy, Gracza György és Papp András két királyi táblai írakkal együtt, az udvarból kimenne, b. Wesselényit felkeresi és lecsendesíteni akarja, kinek egyszersmind igéri, hogy ha fegyveres csoportját eltávolítja, a gróffal leendő összejövetelét is kieszközli. Mivel azonban gr. Haller a hadnagy ígérését teljesíteni, s b. Wesselényivel találkozni egyáltalában nem akart, ez a gróf ügyét pártoló hadnagyot összeszidja, s *huczfutnak* czimezi, majd párviadalra is kihívja, sőt hozzá közeledve, annak kardját a hüvelyéből kihuzva, neki átnyújtja, s kihívását ismétli, de e tiszt, fenntartva jogát, becsületének megsértéséért mind azt elkövetni, a mit kell, mivel a tüzre olajat nem akart önteni, a mellett a

párviadalt szorosán tiltó legfensőbb rendeletekre hivatkozva, a kihívást egyáltalában nem fogadta el, s az udvarba visszatért.

B. Wesselényi ekkor sem szünt meg ötlet szidalmazni, nem kevésbé az egyik királyi táblai írnokot t. i. Gracza Györgyöt, mint foglyot letartóztatta, s jobbágysai közül azokat, kiknek fejszékük volt, megint a kapu betörésére unszolta, midőn »Isten úgy segéljen« esküvel fogadta, hogy nincs szándékában, gr. Hallernek ártani, csupán hozzá szökött lovászát akarja visszavinni. E közben azonban az udvarház ablakaiban több embert pillantván meg, kiknek kezében puská volt, a kapu betörését tovább nem sürgeté, s miután a grófi udvart három óránál több ideig körülkerítve tartotta, embereivel együtt Zsibóra visszament, és a fenemlitett Graczát is, ki által gr. Haller b. Wesselényinek »gyalázatos erőszakossága« ellen ünnepélyesen tiltakozott, magával oda elvitte. Utközben gr. Hallernek három jobbágysával találkozáván, azokat is magával Zsibóra menni kényszerítette, azonban más nap haza eresztette, valamint Graczával is azt tette, miután vele megbékélt, vagy inkább a dolog kiegyenlítését tőle kicsikarta.

Ily módon semmit sem lehetvén igazítani és végezni, a gorbói megtámadás minden eredmény nélkül maradt; báró Wesselényi Miklós azonban, pár nap múlva gr. Hallernek megizente, hogy octóber 20-ikán nálla újra megjelenik, s akkor mindazt végrehajtja, mi az első versen függőben maradt. Hallván ezt gr. Haller, maga bátorságáért, a kitűzött napra uradalma minden jobbágysait Gorbóra rendelte, de b. Wesselényi jobbnak látta, a második kísérletet annyiban hagyni, s otthon maradt.

Ez lett vége a gorbói hadjáratnak, e hirneves kalandnak, mely az illető feleket és a kormányt még több esztendőig foglalkodtatá.

2. A hadjárat következményei és a büntetés.

A gorbói háborgások, mint látszott, feledékenységbe mentek; öt hónap múlva azonban Medve Mihály az erdélyi

királyi közügyek aligazgatója, hivatalos kötelességénél fogva, az első lépést abban megtette. Miután »a gróf Haller János és báró Wesselényi Miklós közt a köz béke, s a királyi jogok világos kárával, mint sérelmével történt, egyszersmind a hűtelenségi perre alkalmat adó és oly sokáig eltitkolt botrányos esemény eredetét s lefolyását kinyomoztatta«, az arról készített, s fennebb már említett »összinte tényvázlatot« 1782-ben aprilis 8-kán az erdélyi kincstárnoksághoz benyújtotta, és a további teendőkre nézve magát útasítani kérte.

A kormány ily módon a dolog felől értesítettvén, a további hivatalos tárgyalások abban megindultak. Az udvari kamara közölvén az erdélyi udvari kancelláriával a tudva levő tényvázlatot, ez onnan 1782-ben május 15-én kelt udvari rendeletben a kir. guberniumhoz azon meghagyással küldött le, hogy ha a dolog valóban úgy áll, a hazai törvények értelmében, b. Wesselényi Miklós perbe idézését a kir. közügyigazgatónak meg kell parancsolni, egyszersmind neki hibául kitenni, hogy a kérdéses eseményt a kir. guberniumnak a további intézkedések megtétele végett fel nem jelentette.

Ez udvari intézmény következtében azért b. Wesselényi Miklós az erdélyi királyi tábla elé idéztetett, ez ügy azonban az erdélyi hiányos és sok mindenféle kifogást, jogorvoslatot megengedő perrendtartás következtében, továbbá az ügyvédeknek mind a királyi táblánál, mind a guberniumnál hozszadalmas és sok ismétléssel történt allegálásuk miatt, két esztendőnél tovább folyt.

A fennebb már említett s a kérdéses ügyben főokmány, t. i. a magyar erdélyi udvari kancelláriának 1784. augustus 28-án kelt tudósítása szerint: a császár »a közbéke megháborításának színét viselő merénylet felől« értesülése után, az arra nézve indítandó közkeresetet elrendelte. *)

*) »Casu hoc coram altissimo quoque throno innotescente, jussu et Majestas Vestra — tenerarium hunc avium, specimen perturbationis pacis publicae prae se ferentem publica directoris fiscalis actione vindicari« az 1784-ben augustus 28-kán az udvarhoz tett feltejesztés szavai.

I. *A per a királyi tábla előtt.*

A királyi közügyigazgató, mint ma nevezik: a közvádlo a legfensőbb parancs értelmében b. Wesselényi Miklóst perbe fogta, s ellene az erdélyi királyi tábla előtt *hatféle keresetet* indított meg. Ezeknek czimei voltak: 1. Istenkáromlás. 2. Hamis eskü. 3. Felgyújtással fenyegetés. 4. Párviadalra kihívás. 5. Ugynevezett királyi emberek — homines regii — megháborítása. 6. A közbéke megzavarása.

1. *Mi az elsőt* illeti: A hazai törvény szerint ugyan, az, ki Isten elleni káromlást követ el, a bűn súlyos voltához képest, halállal is lakolhat, de hogy b. Wesselényi Miklós azt tette volna, kétségbeesetten bizonyítva nincs; s a tőle gyakran mondott s rábizonyított »Criminal-feremtette« inkább csak szitkozódás, mint az Istennek káromlása volt.

A királyi tábla azért ötet e vétek rendes büntetésétől fölmentette, s említett szidalmazásáért 100 forintot tevő *nyelvecélségben* marasztalta el. *)

2. *A másodikra nézve*: A királyi közügyigazgató a hamis eskü miatt a báró ellen indított keresetet azon ígéretére igyekezett alapítani, hogy a hozzá ment királyi táblai írnokok semmi bántódást sem fognak szenvedni, s e részben nem csak nemesi becsületét lekötötte, de az »Isten úgy segítjen« esküvel is megpecsételte. Mind a mellett a báró az egyiket közülök, t. i. Graetzét letartóztatván, magával Zsibóra elvitte. A hazai törvények értelmében a hamis hitet tevő nem csak javait, de becsületét is elveszti (**), e büntetésnek azonban csupán akkor van helye, ha a hamis eskü a fejedelem ellen lenne elkövetve, vagy valakinek megeseálására, s jogainak kárára irányoztatnék, ezek közül pedig egyik sem alkalmazható a b. Wesselényi Miklós esetére, miért ő e tekintetben is, a királyi táblától fölmentetett.

*) »Emenda lingvae viginti quinque Marcis centum florenos auri facientibus compensatur.« *Verbóczy* Decret. Tripart. Part. II. Tit. 72.

***) *Verbóczy* Decret. Tripart. Part. II. Tit. 39.

3. *A harmadik vádat* a báró ellen, azon fenyegetése képezi, hogy Gorbót felgyújtja, mi a hazai törvényben halálos büntetés terhe alatt tiltva van. *) De a báró szavait a tett nem követé, ki sem a fenforgó esetben, sem bármikor azon bűnt el nem követte. A királyi tábla azért, mivel a vádlott ellen a szerfeletti haragra lobbanásánál, s ennek folytán történt ijesztésénél egyebet felhozni nem lehetett, ötöt a fennemlített büntetés alól feloldozta, s az élődij — vivum homagium — 33 forintot tevő birságában marasztalta el.

4. *Negyedik vád* volt: a párviadalra kihívás; de a királyi tábla Mária Theresiának 1752 ben július 14-ikén kelt, s a duellumot halálos büntetés terhe alatt megtiltó nyiltparancsát a kérdéses ügyben alkalmazhatónak nem látta, mivel azon rendeletben előszámlált körülmények: a vivás időpontjának akár a kihívó által, akár izenet- vagy levélben történő meghatározása, és segédek — secundansok — fölkérése a jelenlétre, — a fenforgó esetben elő nem fordultak, sőt a mint a tanúk vallomásaiból kiderült: a vádlott báró s Ventura hadnagy előbb egymással barátságosan értekeztek; miért e párbaji epizód inkább csak véletlenül történt összekocczanásnak tartható; annál fogva a királyi tábla alperest a törvényes büntetésre — poena articularis — t. i. 200 forint fizetésére, valamint egy esztendeig tartó tisztességes fogságra ítélte.

5. *Mi az ötödik vádat*, u. m. a hivatalos küldetés s megbízással lévő, ugy nevezett *királyi emberek* megháborítását illeti: a felperes által a báró ellen három ilyen eset van felhozva. Ezek közül azonban a két elsőt figyelembe venni nem lehet: mivel az egyik még függőben levő per tárgya, a másodikat pedig alperes nyiltan bevallotta, mely azért semmi nyomozást sem kíván. Így csak a harmadik, t. i. Graetz György királyi táblai írnoknak fenn már említett letartóztatása maradt fenn; de miután a báró ez ügyet a megsértett féllel békés úton kiegyenlítette, az is többé kereset alapját nem képezheti. A királyi tábla annál fogva, a bárót bűnösnek e vádra nézve sem tartotta, s az alól is ötöt fölmentette.

*) *Verbóczy* Decret. Tripart. Part. III. Tit. 23. §. 4.

6. A hatodik eset a közbéke megzavarása, melynek elkövetője, a hazai törvények szerint, a hűtlenség — nota infidelitatis — büntetését, t. i. az élettől és vagyontól megfosztatást szenvedti. *) Mivel azonban a tanuk vallomásaiból teljességgel ki nem derült, hogy alperes báró, maga vagy emberei, akár midőn Gorbóra mentek, vagy onnan visszatértek, akár ott mulatásuk alatt, valaki ellen oly erőszakot követtek volna el, miből a közcsendességnek megzavarása eredett volna, a királyi tábla fennemlített büntetés alól a bárót ugyan felmenti, de mivel az, a mit tett, vakmerő és botrányos merénylet volt, azon okból, hogy ő ilyen vakmerőségéért, úgy mint érdemi, lakoljon, nem kevésbbé heves és szenvedélyes természete zaboláztassék, a 4-dik pont alatt említett egy évi fogságát még két esztendővel megtoldotta, mely idő elteléséig tisztességes őrizet alatt tartassék.

A mi már a fenforgó esetben, különösen gr. Haller János *magánykeresetét* illeti, kinek udvarházát az alperes báró megrohanta, a királyi tábla mellőzvé a dologra nem tartozó bizonyítványokat, melyeknek felhozása inkább csak az alperes elleni gyűlölség fölgerjesztése végett történt, az ismert tényállásnál fogva, alperest a nagyobb hatalmaskodás — major potentia — büntetése alól leginkább azon okból menti fel, mert a mint a periratokból kiderül, ha szinte a gróf udvarát meg akarta volna is támadni, e szándékát még is végre nem hajtotta.

Mivel azonban alperes báró az elsőkött cselédek visszakivánását illető törvényeket számba nem vette, s lovászat ijesztés útján akarta visszakapni, s azért számos emberekkel más megyéből ment át Gorbóra, s ez útja közben fenyegető szavaktól sem tartózkodott, sőt egy nemes udvar kerítését is megtámadta, valamint felperest, becsületét sértő és gyalázó kifejezésekkel illette, — a királyi tábla alperest, mint idegen területet megtámadót a kisebb hatalmaskodás — minor potentia — ötven forintot tevő díjában marasztalja el,

) = Per notam infidelitatis et caput, et haereditas, seu perpetuitas omnium honorum juriumque possessionariorum infidelis homini amittitur. * Verbecei Decret. Tripart. Part. I. Tit. 16.

továbbá magával oda vitt, perbe fogott, s az idéző levélben névszerint elősorolt embereket külön-külön tizenkét és félforint fizetésre oly módon ítéli, hogy az abból származó büntetési egész összeget alperes báró tartozzék letenni, a felperes grófot szidalmazó szavaiért 100 forintot tevő nyelvváltást fizessen, végre: azon felül a felperesnek okozott minden költségét és fáradságát megfizetni köteleztetik.

II. A per a királyi kormányzék előtt.

A királyi kormányzék szükségesnek látta, mind két ügyet, t. i. a melyet a kir. közügyigazgató a közcsendesség megháborításáért, gr. Haller János pedig udvara megtámadásáért kezdett, összekapcsolni, s ezeket együtt véve dönteni el.

1. Mi az *első* illeti: Alperes báró sértő szavaiért, s többször ismételt szidalmaiért, a nyelvváltásban marasztaltatik el; továbbá Gorbó felgyújtásával fenyegetéseért, a hadnagynak párbajra kihívásáért, s közhelyen történt botrányos magaviseleteért, mennyiben egy megyéből a másikba átmenve, bár senkin sem követett el erőszakot, de mindenütt fenyegetődött, s így igen rossz példát mutatott, következőleg hazai világos törvények és királyi rendeletek ellen cselekedett, egy esztendei várfogságra ítéltetik, melynek első fertyályában azt bilincsből szenvedje. A közcsendesség megháborítását sujtó hűtelenség bűnében azért nem marasztaltatik el, mivel tette azt magában nem foglalta.

2. A *másodikkra* t. i. gr. Haller János nemesi udvarának megtámadására nézve, a gubernium ötöt a kereset alól több okokból teljesen fölmenti, leginkább pedig azért, mivel említett szándékát végre nem hajtotta. E tekintetben tehát gr. Haller János az alperestől szenvedett sérelmeiért és méltatlanságaiért, a törvény rendes útját követve, azoknak orvoslását más per által keresse; valamint részére a pert és fáradságot illető költségek sem íteltettek meg, melyeket mind két fél kölcsönösen hordozzon.

III. Az udvari kancellária véleménye.

A királyi tábla, valamint a gubernium ítéletének összehasonlítása folytán, az elsőnek a törvénnyel megegyezőbb eljárása volt, s a felek okmányaiból merített, s főnebb a tényvázlatban elősorolt körülményeknek tekintetbe vétele után, azt: hogy báró Wesselényi Miklós a hazai törvényeket átlágtá, s több rendbeli hibát követett el, kétségbe vonni nem lehet. Ezek:

1. Midőn elszökött lovását, nem a törvényekben kiszabott úton, de fegyveres kézzel akarta visszakapni.

2. Mivel nagyszámu fegyveres csapattal, az embereket ijesztve és fenyegetve, egyik törvényhatóságból a másikba átment.

3. Hogy a mezőn talált, s tőle üldözöbe vett gr. Haller Jánosnak, udvarháza kapuit bezáratni, időt alig engedett.

4. A kapu bezárása után, a magával vitt emberekkel az udvarházat körülvéttette, s három óránál tovább megszállva tartotta.

5. A közte s gr. Haller János közt fenforgó ügyben közbenjárni akaró Ventura hadnagyot párviadalra kihívta.

6. Graeza György királyi táblai írnokot elfogatta, és Zsibóra elvitte, bár őtet minden bántódástól menten maradása felől, maga nemesi szavával biztosította.

7. Azon időben, míg gr. Haller János udvara körül tartózkodott, nem csak sértő és káromló szavakra, fakadott, de a falu felgyújtásával is fenyegetődzött.

8. Miután a grófi udvarba be nem juthatott, haza felé indulván, gr. Haller Jánosnak az uton talált, és letartóztatott három jobbágyát magával Zsibóra vitte, s csak más nap reggel eresztette vissza.

Bár a fennebb elmondott körülményekből, sem a köz béke megháborítását, sem az ország törvénye elleni feltámadást következtetni nem lehet, s mivel b. Wesselényi Miklósnak minden készüllete és fenyegetése nem az állam, de csupán gr. Haller János, mint magános ember ellen volt irányozva, ezért a báró eselekedete inkább köz botrány, mint a köz bé-

kének megzavarása volt, melyet csupán az első szempontból kell tekinteni.

Másfelől azonban mivel a magánosokat az ily méltatlanságoktól bátorságba kell helyezni, s a törvények is a magánosok bátorságban maradásáért, s a közbotrányok eltávolításáért hozattak, a gubernium, ugy látszik, kissé szeliden ítelt, midőn a bárót gr. Haller János keresete alól feloldozta, ki ellen pedig a legnagyobb sérelem lett elkövetve, s alperesre nézve egyévi fogságot csupán a közbotrányért határozott.

Annál fogva, mi a közvádlo keresetét illeti: az udvari kancellária nézete szerint, b. Wesselényi Miklós az általa elkövetett merényletért megérdemelt büntetését el nem kerülheti; s így a királyi táblának az 1-ső 2-dik 3-dik és 5-dik pontra vonatkozó végzése ugyan jóváhagyatik, de a 4-dik és 6-dik pont t. i. Ventura hadnagynak párhajra kihívása, valamint a közbékének megháborítása bővebb megfontolást kíván.

A királyi tábla ugyan a párviadalra kihívást a hirtelen történt összekoczezanások közé sorolja, de miután, mint az okmányokból kiderül: b. Wesselényi Miklós Ventura hadnaggyal előbb esendesen beszélgetett, s később csak azért gorjedett ellene haragra, mivel ő a gr. Haller Jánossal találkozását ki nem eszközölte, s ezért nem csak mooskos szavakkal illette, de párhajra is kihívta, ezt csak történetes összeveszésnek mondani nem lehet; de mivel a bárót szerfeletti nagy haragja, s indulatossága elragadta, magát azért mérsékelni sem volt képes s valósággal azt sem tudta: mit akar? és mit tegyen? az egész dolgot ily szempontból kell tekinteni és megítélni. Mivel pedig az ilyen zabolátlan kitöréseket s heveskedéseket, az azokból származható szomorú következményekért fékezni kell, az udvari kancellária e pontot azzal, mi állítólag a közbéke megzavarására vonatkozik, összekapcsolván, véleménye szerint: mindkét tényhez illő, s azokért megérdemelt büntetést kellene kiszabni.

B. Wesselényi Miklós tettét, a királyi táblától felhozott okokból nem lehet ugyan a közbéke megháborításának mondani, de minden esetben botrány volt, s a törvényekkel,

valamint a legfelsőbb rendeletekkel ellenkezett; mivel pedig a botrányt büntetni, s a törvények tekintélyét fenn kell tartani. — az udvari kancellária véleménye szerint: a királyi táblától ítélt büntetés idejét ugyan rövidebbre szabni, de annyiban még is súlyosítani kellene, hogy b. Wesselényi Miklós két esztendei fogságot szenvedjen, s azt, egy a felségtől ki-rendelendő várban, az esztendő első és utolsó fertályában katonai vasban töltsse el.

S mivel szükség volna, b. Wesselényi Miklós heves és korlátot nem ismerő indulatosságának szelidítéséért rá ijeszteni, az udvari kancellária jönnek látna: ez ügyben hozandó vég-ítéletet úgy hirdetni ki, hogy: b. Wesselényi Miklós »ő felségének további intézkedéséig fogságban maradjon.« Ily módon alperes a fogság hosszason tartásától megrémülvén, bizonyosan hamarább jó utra fog térni, s ha majd ő felségének kegyelméhez folyamodnék, akkor ötlet büntetésének két évre történt kiszabása felől lehetne értesíteni. A két esztendő eltelése után pedig, tőle kötelező írást kellene azon világos záradék beléigztatásával venni: hogy ha tilos és vakmerő tetteit bár legkisebb részben is folytatni merné, minden további perbe fogás nélkül, örökös börtönre lesz kárhoztatva.

De, hogy b. Wesselényi, míg fogságban leend, maga jószágáiban kárt ne szenvedjen, azokat birói zár alá tenni, s igazgatásukat, nejjének abban résztvevésével, b. Daniel István kormányzékai tanácsosra, mint legközelebbi rokonra kell bízni; egyszerűs mind azok jövedelméből szükség, mind báró Wesselényi Miklósnak két forintban kiszabott napi élelmét, mind a nejjének és gyermekeinek rangjokhoz illő költségeket kiszolgáltatni, s a mi összeg fenmaradna, azt félretenni; továbbá: ha volnának, az adósságok törlesztésére, vagy azok hiányában maga és családja javára kellene fordítani.

A mi *gr. Haller keresetét* illeti: mivel a fenforgó körülmények arra mutatnak, hogy b. Wesselényi Miklós a nagyobb hatalmaskodást, ha tán akarta volna is elkövetni, de az udvarház kapuinak bezárása miatt végre nem hajthatá, s különben is vakmerőségeért a fogság által eléggé meglakol, ötlet nem nagy pénzösszeggel kellene büntetni, mi ártatlan gyermekeinek romlására válnék, de inkább a királyi tábla

ítélete szerint, a kisebb hatalmaskodás kettős díjában, s *gr. Haller János* igazságosan felszámítandó perköltségeinek s fáradtságainak megtérítésében elmarasztalni.

Az udvari kancellária ez alkalommal a császári kegyelemért folyamodó b. Wesselényi Miklós és rokonainak két kérelmét terjeszti fel.

A fennebbiekkal kapcsolatban végre, még említést érdemlő körülmény a gorbói hadjáratra nézve: hogy *gr. Haller János*, udvarházának b. Wesselényi Miklós által ellenségesen megrohanása után, e kedvetlen eseményből származható nagyobb szerencsétlenség kikerülése végett, tanácsosabbnak tartotta, hazájából azonnal eltávozni és Bécsbe menekülni. Ott magát mintegy elrejtve, a báró ellen indított közkereset végét bevárta.

Be levén a per fejezve, *gróf Haller János* szenvedett sérelmeinek orvoslásáért, szeptember közepén maga folyamodását a császárhoz benyújtotta, kinek kegyelmes kéz-jegyzetével, — cum benigna Majestatis Suae signatura — az udvari kancelláriához azon ügy elintézése tekintetéből, az leküldetett.

A kérelem ott a szeptember 22-én tartott tanácsülésben tárgyalatván, arra e válasz adatott: »Ő felsége legfelsőbb határozata által a dolog már eligazítva levén, b. Wesselényi Miklós, maga vakmerőségeért, eléggé meg fog lakolni, s így kérelmesnek a további félelemre semmi oka sincs.«

IV. A császári vég-ítélet.

A császár, miután a fennebbiek szerint, a kérdéses bűnvádi ügyet az illető törvényszékek ellátták, s a trónhoz az feljutott, arra következő *legfelsőbb határozatát* adta le:

»B. Wesselényinek nem csak a közbékét valóban megzavaró ezen cselekedete, de egész élete, s vadságát bizonyító sokféle tettei a súlyosított büntetést teljesen s igazságosan megérdemlik. Annál fogva ő börtönbe tétessék, vasba verettesék, a katonaság kezébe adassék, s ez által a már kiszabott módon *Kufstein* várba szálltassék, hol több esztendeig maradjon, míg élete javulásának jeleit világosan látni lehet. Az

alatt napi élelmére 30 krajczár elegendő lesz, s jövedelmeinek többi része gyermekei jobb nevelésére, minden költségek kifizetésére, valamint a gr. Hallert, annak sokképen sanyargatott alattvalóit, mint szomszédjait illető igazságos elégtételre fordíttassék. B. Wesselényi neje, maga jószágán lakjék, s b. Danielnek, s feleségének felügyelete alatt maradjon, ki egyszerűs mind jószágait igazgassa, s gyermekeinek nevelésére gondja legyen. A többi pontot illetőleg, az udvari kancellária véleményét jóváhagyom, valamint az udvari hadi tanácsot utasítom, az elítélt b. Wesselényit átvenni.»

József, s. k.

A császári ítélet, annak végrehajtásáért, egy utasító és 1784-ben szeptember 16-kán kelt leiratban a guberniumhoz leküldetett, melyben az 1782. május 22-ki ismert kir. leiratra hivatkozással, a császár b. Wesselényi Miklós gyermekeinek édes anyjuktól elvételét, s nevelés végett, nagyanyjoknak, özvegy Cserey Farkasnénak átadását parancsolta, a mire szükséges költséget kiszolgáltató, a bírói zárta felügyelő b. Daniel Istvánnak köteleességévé tétetett.

V. B. Wesselényi Miklós elfogatása.

Az erdélyi államhatalom b. Wesselényi Miklós elfogatását polgári úton két versen kísértette meg, de mint látni fogjuk, sikertelenül; a végrehajtást azért a katonai karhatalomnak kellett eszközölni.

I. A kormányzéki biztosok eljárása.

A császári végítélet foganatosítására a kir. gubernium által 1784. október 14-ikén gr. Teleki Lajos, Közép-Szolnok megyének a múlt év vége felé kinevezett főispáni helytartója, valamint Türi Sámuel, az erdélyi kir. tábla valóságos ülnöke, és Donáth Antal, kormányzéki fogalmazó, kiküldettek; ez utolsónak adatott át a katonabílics, melybe b. Wesselényi Miklóst veresse.

A biztosok különböző helyekről s akadályok miatt, Zilahra csak november 3-án este érkeztek meg, s onnan más

nap, 4-én délben Paptelkére átmentek, hol őket a fogoly átvételére két közlegénynyel oda rendelt *Langer* szávoyai lovas ezredbeli őrnagy már várta. Az őrnagygyal tartott értekezés után, Zsibóra elindulván, oda november 5-ikén korán reggel megérkeztek, és a fogadóba szállottak. Mivel útközben b. Wesselényi Miklósnak otthon nem léte felől értesültek, az udvarbirót magukhoz hívták, de sem tőle, sem b. Bánffy Györgynétől, a szüreti utazásában lévő b. Wesselényi Miklós nővérétől, annak hol létét meg nem tudhatták, s miután három napig ott várakozva, czélt nem értek, szétoszoltak, s a katonaságot Zilahra visszaútasították.

Gr. Teleki Lajos, kinek főispáni helyettes hivatala épen azon időben végét érte, miután a megyének már kinevezett új főispánja gróf Kornis Zsigmond oda megérkezett, — úgy látszik, a kedvező alkalmat használta, nehéz és kedvetlen küldetésétől menekülni, kinek példáját társai is örömezt követték.

Még mielőtt a biztosok eljárásának kívánt eredmény nélkül maradása felől a monarchát tudósítani lehetett volna, Salat József udvari agens egy 1784-ben november 5-ikén b. Wesselényi Miklós ügyében hozzá irt erdélyi levelet használás végett gr. Bánffy György erdélyi udvari alkancellár kezébe adta. Azon levélben, a különböző jószágaiban bujkáló báró Wesselényi Miklósnak maga személyére vonatkozó elővigyázási intézkedései voltak elősorolva, a ki t. i. »a királyi ítélet kijátszására minden készülettel lenni mondatik«, azért minden időben felfegyverkezve van, töltött fegyverek egész készletével bir, és zsibói udvarát 12 hajduval őrizteti, hol jószágainak őt mindenről értesítő felügyelője lakik, s másnak oda bemenni nem szabad; végre, nevezett báró, ha szükségét látja, magát az elszökésre is elszánta.

Gr. Eszterházy Ferencz, udvari főkancellár, november 16-án kelt jegyzéke mellett, azon levelet a császárhoz felküldvén, ő felségének jelenti: hogy az udvari kancellária szándékoznék, a gubernium útján az ítéletnek »cum gente comitatus« tudniillik a megyei karhatalom által leendő végrehajtását eszközölni. E fölterjesztésre következő legfensőbb határozat kelt:

»Ha oly sokáig nem késedelmeznek, a dolog már rég végre lett volna hajtva; a mostani esetben a tett javaslatot helybenhagyom. De ha netán Wesselényi elszökne, akkor ötöt megidézni, és makaessága folytán, ellene közkeresetet kell indítani, s minden javait lefoglalni.«

József s. k.

E legfensőbb határozat teljesítés végett november 18-ikán kelt udvari rendeletben a kir. guberniumnak megíratott.

Annak leérkezése előtt azonban a császár a b. Wesselényi Miklós ügyében kiküldött kormányiszéki biztosok siker nélkül maradt lépése felől, az udvari haditanács tudósítását megkapta, s ez alkalomból gr. Eszterházy Ferenczhez, az udvari főkanzellárhoz 1784-ben december 3-ikán intézett kéziratában maga nehezitelését, s mivel b. Wesselényit nem fogták el, az eljárás rosszalását erős, sőt éles szavakban is fejezte ki.

»Miután« írja a császár, »ötöt elfogatása felől már hónapok előtt értesítették, s most az azzal megbízott polgári biztosok kiküldésének készakarva hátráltatásával, neki időt engedtek, s tán kéz alatt segítségére is voltak, épen azon időpontban, midőn az illető parancsot végre kellett volna hajtani' elszökéssel magát bátorságba helyezni; sőt azon rendeletem foganatának annál bizonyosabban meghiusításáért, minden további kutatásokat mellőzve, azzal megelégedtek, hogy otthon nem találták, s az egész dolgot annyiban hagyták.«

»Mivel azonban« folytatja a monarcha, »szilárd elhatározásom, legkisebb engedékenységnek sem adni helyt, ön haladék nélkül intézkedni fog, Wesselényit rendelet utján — edictaliter — személyesen megjelenése végett idéztetni, ki ha netán nem engedelmessé válik, makaességért — in contumaciam — közkereset alá vettessék, s e végzés előmbe fölterjesztessék. A mellett parancsolom: a legszigorubban utánajárni: ki volt a Wesselényi ügye késleltetésében, s tán az elszökésre neki alkalmat adásban részes, mert az ilyen vakmerőséget a legérezhetőbb büntetéssel fogom sújtani.«

A császár továbbá az udvari haditanács fennemlített előterjesztését megtekintés végett gr. Eszterházyval közöl-

vén, »annak visszaküldését kívánja, mert az elfogatási ténynek az irt módon végrehajtása után, a nemesi kiváltság jöteményével éléről többé szó sem lehetvén, a felség a katonaságnak megparancsolja: b. Wesselényit minden lehető módon kézrekeríteni.«

»A mint végre, már évek óta tartó ezen egész tárgya-ásból látható, az igazság kiszolgáltatását nem lehet eszközölni egy elhírhedt zsarnok és gonosztevő ellen, ki folyvást szabad lábon van, szerteszét jár, s megérdemlett büntetése elől menekülését még a törvény szolgálai is elősegítik. Valóban nem lehet csodálkozni, ha ilyen alkotmánygyal bíró országban a háborgás és pusztítások a legmagasabb fokra hágznak, mint a szomorú tapasztalás azt épen most bizonyítja.« *)

2. A megyei végrehajtás.

A gubernium, a fennemlített császári kézirat tartalmáról, annak legpontosabban teljesítése végett, 1784. decemb. 6-ikán kelt kir. leiratban értesítettvén, a valóban nehéz s nagy felelőséggel járó feladat: b. Wesselényi Miklós elfogatását eszközölni, a gubernium által decemb. 16-ikán gr. Kornis Zsigmondra, a Kraszna megyével, s Kővár vidékével egyesített Közép-Szolnok megyének azon év júliusa közepén kinevezett főispánjára lett bízva.

Mit tett e főtiszt a kérdéses ügyben, s mi eredményre jutott: azt azon esztendő decembere 21-kén a kormányiszékhez intézett tudósításában előadta, melynek lényeges tartalma itt következik.

Miután gr. Kornis a guberniumnak az irt esztendő decembere 16-ikán kelt rendeletét két nap múlva megkapta, egyszersmind hitelesen arról is értesült, hogy a mindeure elszánt b. Wesselényi Miklós magát önként megadni nem fogja, s így az ellentállásra készen van, más módot megbízatásának teljesítésére nem látott, mint a megyei embereket — gens comitatus — maga mellé venni, s a kívánt célra azok segítségével, tehát megyei végrehajtás alkalmazásával

*) E szavakban az egy hónappal azelőtt kitért erdélyi hórvilágra van célzás.

jutni el. A megyei embereket azért maga vezetvén, az útra decemb. 19-ikén éjjel indult el, s úgy ment, hogy Zsibóra korán reggel érkeztek, mielőtt b. Wesselényi Miklós a dolog felől értesülhetne, kinek tudakozódás végett Zilahra küldött egy emberét útközben elfogatta, s magával vitte.

De mind ez elővigyázat semmit sem használt; b. Wesselényi — a következők megmutatta, — a dolog felől értesülve volt; a végrehajtók megérkezését azért, a szükséges készüléket maga védelmére megtéve várta. A főispán decemb. 20-ikán reggel érkezett Zsibóra, s valamint a magával vitt megyei tiszteket, úgy a megyei embereket is a legfelsőbb rendelet tartalmáról értesítette, annak teljesítésére buzdította, s előlmenve, személyét a veszélynek kitenni legkevésbé sem kételkedett.

B. Wesselényi Miklós mintegy negyven jól felfegyverezett, s lovon ülő hajduval, valamint több más felvett fegyveres emberrel fogadta a kastélyhoz közeledő főispánt, s a hátulsó udvarra nyíló erkélyen megállván, tele torokkal kiáltotta: mikép sajnálja, hogy a megyei emberek nem a hazát háborgató rablók, de egy hazafi ellen vannak kirendelve. A főispán ekkor b. Wesselényihez fordulván őtet a fejedelemtől megerősített ítéletnek engedelmisségre rá bírni, siker nélkül kísértette meg. A báró, miután a hátulsó udvaron levő, ma már fenn nem álló köfal kapujának egyik felét bezáratta, embereinek az ellentállást megparancsolta, s minden hozzá közeledőt halállal fenyegetett, ezt kiáltván: »A kinek élet kell, rám ne jöjjön, mert elevenen magamat meg nem adom.« A gróf ily helyzetben embereihez fordulván, őket a báró megtámadására nógatta, kiknek azonban nagyobb része megrémülvén, mozogni kezdett, s hogy életüket veszélynek ki nem teendik, hangosan nyilváníták. A főispán és a tisztség eleget iparkodtak, kísérőiket a legfelsőbb rendelet iránti engedelmisségre rászorítani, de semmire sem mehettek. Miután báró Wesselényi és hajdúi kardot rántva, s fenyegetéseiket ismételve, vérontásig ellentállásukat kijelentették, a népet többé visszatartani nem lehetett, mely összezavarodva, a főispán és tisztség intésére többé nem hallgatott, de szétszaladt, s a csatahelyet oda hagyva, haza felé sietett.

A dolgot megfontolva, ez valóban így jobban történt, mint célra nem vezető, s mégis sok romlást és inséget okozó vérontást csinálni, mert a főispán, mint írta, »sem kiküldve, sem felhatalmazva nem volt hasonló összeütközést és embermészárlást idézni elő, mire a megyei embereket rá sem kényszerithette volna.

3. A katonai végrehajtás.

Miután a fennebbiek szerint, a polgári karhatalomnak sem sikerült b. Wesselényi Miklóst a büntető igazság kezébe szolgáltatni, őtet, ki annyira megátalkodva volt, a törvény iránti engedelmisségre rászorítani, a legvégső eszközt, t. i. a katonai erő alkalmazását kellett igénybe venni.

A kérdéses ügy további előadásában a gubernium, valamint az udvari kancellária közt folyt levelezés alapján, a főbb és jellemzőbb eseményekre szorítkozunk, valamint az ide tartozó felette számos okmányok közül csupán azokat közöljük, a melyek kiváló érdekekkel és fontossággal bírnak.

Az utolsók közül, a további eseményekre nézve, mik felvett tárgyunkban történtek, elsőrendű kútfő az udvari kancelláriának 1785-ben január 20-kán tett tudósítása, melyből az illető adatokat merítjük.

Az udvari kancellária, miután a dolog állását, mint ezt a fennebbiekből ismerjük, a monarcha elibe terjesztette, jelenti: hogy ő felségének 1784-ben december 3-án gr. Eszterházy Ferencz udvari főkancellárhoz intézett, ismert parancsa szerint, a gubernium b. Wesselényi Miklóst megidézte, s az előtte személyesen megjelenésére 1785. január 10-két tűzte ki, de a mint a kormányzék a mondott esztendő január 13-kán jelenti: b. Wesselényi az irt napon nem jelent meg, s arra nézve, mentségül részint egészségének gyengélkedésére hivatkozott, de kellőleg azt be nem bizonyította, részint azon ürügyet hozta fel: hogy miután ő az ellenszegülést — repulsió — neki megengedő nemesi jogával a megyei végrehajtás alkalmával élt, s az ellene indított köz kereset ott megállapodott, míg az ebből származó jogi akadály elhárítva lesz, perének tovább folytatásától legyen megkímélve. E kívánságának azonban a gubernium helyet nem adott, s a

közügyigazgatónak meghagyta: b. Wesselényi ellen a pert legkisebb haladék nélkül megkezdeni; s makacsságáért ötet elmarasztalni.

A dologra tartozó érdekes körülmény b. Brukenthal Sámuel erdélyi kormányzónak azon jelentése is: hogy a hazai főhadparancsnokot, ez időben gr. *Fabris* Domokost, b. Wesselényi Miklósnak katonai erővel elfogatására nézve, írásban felszólította, de siker nélkül, mert a mint a főhadparancsnokság válaszában magát mentette: az illető felsőbb helyről nincs útasítva a katonaság kirendelésére, minek csak akkor kellene történni, ha b. Wesselényi a határozott napon, t. i. január 10-ikén, a gubernium előtt meg nem jelenék.

Az udvari kancellária amalfogva, mint véleményében írja: »a mint a dolgok folyamából világosan látni lehet, a hihágásokra már természeténél fogva hajlandó b. Wesselényi a kétségbeesésnek, sőt örültségnek azon fokát elérte, hogy nem csak a legfensőbb ítéletnek, de az irányában alkalmazott polgári karhatalomnak is ellenszegülői nem állotta, — s mivel a legfensőbb határozatot, s azt követett legszigorubb rendeleteket figyelembe nem venni, annál kevésbé áthágni nem szabad, ezeknek tiszteletben tartása végett, a legerélyesebb s leghatályosabb eszközökhöz kell nyulni.«

Az udvari kancellária ezek következtében javasolja:

a) B. Wesselényi Miklóst haladék nélkül katonai erővel elfogatni.

b) Mintán az 1783-ban kelt rendelet és tilalom ellenére, a báró fegyveres hajdui azután is szolgálatában maradtak, azokat az említett intézvény értelmében besoroztatás végett a katonaság kezébe kell adni.

c) Az udvari kancellária szükségesnek látván: az udvari haditanácsot utasítani, hogy oly esetekben, midőn egy legfensőbb parancs végrehajtása, vagy a köz csendesség fentartása kívánná, a katonai segéderőt azonnal rendelje ki.

E fölterjesztésre kelt legfensőbb határozatban a császár írja, hogy a katonai segítség ki nem rendeléséért az erdélyi főhadparancsnokságot megdorgáltatta, melynek egyszersmind meg van parancsolva: mind a fenforgó, mind bármely más esetben, a gubernium megkeresése folytán a kato-

na karhatalmat kiküldeni, s így ő felsége b. Wesselényi elfogatását annál inkább elvárja, mert annak a legnagyobb erő alkalmazásával, sőt *udvarházának felgyújtásával* is eszközlését rendelte.

A báró fegyveres hajdui fogságba tétessenek, kik azonban nem a katonaság kezébe lesznek adandók, de köz munkákat kell velük végeztetni, s ezt az egész országban kihirdettetni.

Egyébiránt b. Wesselényit, ha el lesz fogva, nem Kufsteinba, de Maros-Vásárhelyre kell vinni, hol *felségsértésért* s erőszakos ellentállásáért új bűnvádi per indíttassék, az ítélet pedig, kihirdetés előtt, netán még egy szigorubb példaadás végett, a császárhoz terjesztessék fel.

A megyei embereket végre, kik ezen alkalommal magukat oly gyáván viselték, a közszolgálatból, mint érdemlik, el kell bocsátni.

Kevéssel e császári intézvény előtt, ugyancsak a kérdéses ügyre vonatkozó egy régibb kormányzólki tudósítás visszaküldésének alkalmából, a császár a hozzá intézett udvari kancelláriai jegyzékre *az erdélyi nyomorult alkotmányt*, valamint a köz bátorságot büntetlenül háborgató, s a törvényeket megvető, elítelt gonosztevőt, t. i. b. Wesselényi Miklóst egybefoglalva sújtó végzését adta le.

Báró Wesselényi Miklósnak Kufstein helyett Maros-Vásárhelyre vitetését, s ellene egy új bűnvádi pernek kezdetét rendelő legfensőbb határozatra vonatkozó, s az erdélyi guberniumhoz intézett kir. leiratot, a császári parancs szerint, — gr. *Pálffy* Károly, magyarországi alkancellár — ki gr. *Eszterházy* Ferencz udvari főkancellár közbenjött elhalálózása miatt, az udvari kancelláriát ideiglenesen vezette, 1785-ben január 31-kén kelt jegyzékében, a császárhoz néhány észrevétellel terjesztette fel.

A 3-dik pontban, hol a császár b. Wesselényi Miklós ellen egy új bűnvádi keresetnek elrendelését parancsolta, a *felségsértés büne* — *crimen laesae majestatis* — helyett, a *hűtlenségi bűn* — *nota infidelitatis* — kifejezés használtatott; a nevezett báró tette ugyanis, a törvények értelmében voltaképen a bűnök azon neméhez tartozik. Mindkét eset élet-és

jószágvesztés büntetését vonja maga után, s a kettő közt csak az a különbség van, hogy a felségsértésért a gyermekek is elvesztik a jószágoknak őket illető részét, míg a hűtlenségi bűnért a birtoknak csupán az apát illető része száll a koronára vissza. Az udvari kancellár azért nem kételkedik, hogy ő felsége az apa vétkeért a büntetést az ártatlan gyermekekre is kiterjeszteni nem akarja. *)

A felség továbbá, a polgári karhatalom alkalmával gyáván szétszaladt megyei embereknek a közszolgálatból elbocsátását parancsolta. Az udvari kancellár e helyet a kir. leiratból kihagyta, mivel nem tudja, kiket ért ő felsége az illető megyei emberek neve alatt. A »gens comitatus« ugyanis, azon megyei embereket jelenti, kik, parasztok, s olykor nemesek is, a megyei hajdúk mellé a közel eső falukból felvételnek, s a végrehajtó tiszt vezetése alatt a kívánt célra használatnak. A fenforgó esetben a végrehajtó tiszt a főispán volt, ki maga, mint szintén a vele volt megyei tisztek is, kötelességüket teljesítették, de b. Wesselényi Miklósnak fölfegyverezett csapatja ellen semmire sem mehettek, s azért visszavonultak, hogy ártatlan emberek életét fel ne áldozzák.

A császár ez észrevételeket helyeselve, az udvari kancelláriától fölterjesztett királyi leirat tervét: e szóval, *placet*: jóváhagyta.

Miután b. Wesselényi Miklós, meg nem törhető nyakasságánál fogva, magát mindenre elszánta: rá várható sorsának elkerülése végett, feleségével s gyermekeivel együtt, néhány hajdutól kísérve Zsibórról 1785-ben január 23-án eltávozott, s elebb Válaszutra, s innen majd a Torda megyében eső Dátosra, báró Daniel István jószágára ment. Ott tartózkodásáról b. Brukenthal Sámuel kormányzó az erdélyi hadparancsnokot

*) »A hűtlenség büntetése a Hármaskönyv I. R. 16. cz. szerint: élet- és vagyonfoglalás megfosztás, úgyszintén a hűtlen család egybekötésének a vagyonöröklés tekintetébeni kettévágása, a menyiben, ha visszanyerné is, fejedelmi kegyetemből, elvesztett jószágait, azok, hálála esetében véreire, s elítéltetése előtt született gyermekeire nem szállanak.« L. *Dósa Elek*: »Erdélyi Jogi Tudomány«. Három könyvben. Kolozsvárt, 1861—8. Ez idézett hely van: Második könyv. 375. l. 208. §. *A hűtlenség büntetéséről*.

értesítvén, az elfogatási parancs végrehajtására a szávoyai dragonyos ezredből Mosch kapitány, két káplárral és 24 közlegényvel kiküldetett.

Nevezett tiszt 1785-ben febr. 12-én reggel 8 óra tájban érkezett Dátosra, kinek jelentése szerint: Mivel b. Wesselényi magát önként megadni nem akarta, irányában erőt kellett alkalmazni. A báró, hivatkozva a gubernium által Nagy-Szebenbe idéztetésére, hová épen útban volna, a parancsnak oly mértékben szegült ellene, hogy hat embernek kellett ötöt fogni és tartani, miközben folyvást puskáját, pisztolyait, s vadászlovát kívánta. Midőn letartóztatták, kezeit meg kellett kötni, s úgy vitték a kapun ki a faluba, ott egy paraszt lóra ültették és karjait is összekötötték, míg szekere megérkezett, a melybe egy káplárral beült, s akkor kezének és karjainak köteleit feloldották.

»B. Wesselényi ilyen magaviselete«, mint a tiszt írja: »ötöt ez erőhatalomhoz nyulni kényszerítette.«

Mosch kapitány b. Wesselényi Miklóssal a fennirt napon délután három órakor, ugyancsak a Torda megyében eső Vajda-Szent-Iványra érkezett, hol meghált, s onnan az ezredtől a további teendőkre nézve útasítást kért, mert »a fogoly maga eszében különböző dolgokat forgat.« *)

*) A katonatisztől az ezredhez küldött hivatalos jelentés szövege a következő:

Ganz gehorsamste Meldung.

»Heut dato früh um 8 Uhr habe ich den Herrn Bar. Wesselini zu Thados (Dátos) in dem Hof des Herrn Conseiller B. Daniel zufolge allerhöchsten Befehles arretiret, mit welchem um 3 Uhr Nachmittags allhier Szent-Iván eingetroffen bin.«

»Bei der Arretirung muszte ich Gewalt brauchen, ja ihm sogar die Hände binden, und so bis vor das Thor und Ort führen lassen müssen, welchen sodann auf ein Bauern-Pferd sitzen, und nur an Armen binden lassen, bis dessen Wagen angekommen ist, in welchen er nebst 1 Corporalen eingesessen, und losgebunden worden ist.«

»Die Arretirung wollte er gar nicht annehmen, sondern gab vor, er wäre auf die Citation des Gubernii unterwegs nacher Hermannstadt zu gehen, und sich zu stellen, sträubte sich aber so, dass 6 Mann an ihm zu halten hatten, und verlangte stets sein Gewehr, Pistolen und Jagd-Pferd.«

»Sein Benehmen bemüszigte mich sodann, so starke Gewalt an ihm anzulegen.«

B. Wesselényi Miklós ügyében, azt irt módon végrehajtott elfogatása után, nem sokára egy kedvező fordulat történt. A császár ugyanis 1785-ben febr. 21-én gr. Pálffy Károlyhoz intézett kézírata szerint az udvari haditanács útján értesülvén, hogy említett báró észrejövén, Nagy-Szebenbe, a kormányzék előtt megjelenés végett, elindult volna, a jelentés megvalósulásának esetében, a parancsolt újabb bűnvádi keresetet neki különös kegyelemből elengedte, s az első ítélet szerint, egyenesen Kufsteinba szállítását rendelte.

Egyébiránt van még a báró elfogatása felől egy említést érdemlő magán tudósítás is, melyet több urakkal együtt akkoron Dátoson jelen volt. b. Bálint József, b. Orbán Antal és b. Bornemisza János, gr. Bánffy Györgyhöz, az erdélyi udvari alkancellárhoz Bécsbe felküldöttek. *)

Ez okmány szerint: b. Wesselényi Miklós magát csendesen viselte, s egyáltalában nem szegült ellene a katonaságnak, mely irányában mégis a legnagyobb durvasággal járt volna el. A kapitány parancsára, mint az említett urak írják: »a részeg legénység mind puskára kap, elügrat, sokan a lóról leszöködönek, *előbb a kapitány*, azután mindjárt a többi is, a bárót nyakon, torkon, mellben és a hájánál fogva megragadozzák, süvegét fejéből kiverik, haját tépik, száját kegyetlenül verni kezdik, döfölik, taszigálják, hurezolják, s néha ötet, mint a jelenvolt urakat is, mocskos szavakkal káromolják.«

A kérdéses ügyben az udvarhoz fölterjesztett két jelentés közt, mint látni lehet, ellenmondás van, s e körülményre

»Heute übernachtete allhier, und sollte ein Löbl. Regiments-Commando ganz gehorsamst bitten, wöhl den Arrestanten von hieraus weiters escortiren sollte, 2 Corporale und 24 Gemeine habe mit, und diese sind nöthig, denn er studirt auf verschiedenes

Sz. Jván, d. 12. Februar, 1785.

Mosch mpr.
2-ter Rittmeister.

*) Ez alkalommal Dátoson jelen voltak még: gr. Bethlen Sándor főispán, b. Szentkereszti György főstrázsamester, b. Szentkereszti Zsigmond és gr. Bethlen László. A magán tudósítást aláíró b. Bornemisza János, a hunyadmegyei főispáni hivatalból, az 1784-dik esztendő vége felé II. József császár által elmozdított, s a királyi táblához rondes ülnökké kinevezetett. — L. erre nézve: »A Hóravilág Erdélyben. Irt Szilágyi Ferencz.« Pest, 1871. 8-r. 193 - 196. ll.

gr. Pálffy Károly február 25-kén kelt jegyzékében a császárt figyelmeztetvén, magát útasíttatni kérte, főkép, ha ő felsége netán azon dolognak nyomozás által tisztába hozása végett, kellő intézkedések tételét parancsolná.

A császár az udvari kancellárhoz intézett kéziratában a nyomozást szükségesnek nem ítélte, másfelől azonban maga neheztelését báró Daniel Istvánra, kemény hangon nyilvánította.

»B. Wesselényi«, mondja a császár, »egy esztendő óta fogságra van ítélve, ez idő alatt az ítéletnek két versen ellene szegült, parasztjait fölfegyverezte, a végrehajtó megyei embereket szétkergette, s most ötet egy kormányzékli tanácsos kastélyában lehetett alá s fel járkálva találni, s mentségére még azt hozzák fel: hogy a gubernium előtt személyesen meg jelenése végett nagy-szebeni útjában volt.«

»A mit netalán a dragonyosok többet vagy kevesebbet tettek«, folytatja a császár, »azt nem vizsgálom; Wesselényi egy vakmerő elvetemedett ember, kit, elkövetett tettei után, csak erővel lehetett megzabolázni, s így ötet b. Danielnek, mivel az egész dolgot tudta, magánál csak egy pillanatig sem kellett volna eltűnni. Épen azért, másokat elrettentő példaul azon kormányzékli tanácsost, ki udvarában egy gonosztevőt lappangtató szerepére vállalkozott, hivatalában többé nem hagyhatom; ő annál fogva a szolgálatból el van bocsátva, s mivel Erdélyben a dolog már annyira ment, hogy ott a bűntető igazsággal és minden közzétett parancsokkal, főkép ez ügyben, úgy szólva: csak játszottak, a gubernium azt hirdesse ki: hogy *véleményem szerint*, mindazoknak igen csekély fogalmuk van a valódi becsületről, kik egy ilyen, a törvény által elítélt gonosztevő társaságában, s vele barátságos érintkezésben voltak.«

A császár továbbá visszahúzta azon rendeletét, melynél fogva a b. Wesselényi Miklós nejeire s gyermekeire felügyelés valamint jószágainak igazgatása b. Daniel Istvánra volt bízva, kinek helyébe a mondott czélra gr. Kemény Farkast nevezte ki, mert mint megjegyezte: »a gyermekek édes anyja nem bír azon észszel, hogy nekik olyan nevelést adjon, a mint, kívántatnék.«

Végre a császár b. Wesselényinek a katonaság kezébe adását és Kufsteinba szállítását ismételve megparancsolta.

Bármilyen nagy lett volna is a báró Wesselényi Miklós bűne, azt még sem lehet oly súlyosnak mondani, mi a császárnak okot adjon, a végzettes pillanatban nála mulató, s egy szerencsétlen hazafi társuk iránt emberi kötelességüket teljesítő barátait a fennebbi kabinet-i kéziratban kifejezett módon országszerte megbélyegezni.

Legyen itt még említve, hogy b. Daniel István 1785-ben ápril hó közepén Bécsbe fölment, egy a császárhoz benyújtott folyamódványában maga igazolását és mentségét előadta, minek következtében a monarcha őtet hivatalába visszatette, b. Daniel István azonban inkább nyugalomba lépett, s nem sokára 1788 elején megbalt.

VI. B. Wesselényi Miklósnak Kufsteinba küldése után.

B. Wesselényi Miklós, Dátoson elfogatása után, az 1785-dik esztendő tavaszán, Kufsteinba vitetett. Ez igen szép és kellemes vidékben fekvő, mintegy 1500 lelket számláló város Tyrolban van, az Inn folyó jobb partján, közel a bájos határszélhez, s csaknem a város közepén egy hegy aljában levő kőszirt-dombon áll annak *Geroldseck* magas erődje, vagy vára, mely a legujabb ideig államfogház gyanánt használtott. Midőn szerző egy külföldi utazása közben, 1871-ben szeptember 8-dik és 9-dik napján a mondott városban mulatott, akkor a nevezett erőd már néhány év óta, nem börtön, de csupán katonai állomás volt, melynek s a mintegy 300 legényből álló őrségnek parancsuoka, egy őrnagy, nem az erődben, de a városban lakott.

B. Wesselényi Miklós a kufsteini várban, mint tudjuk, a császár kegyelmétől függő, s így meg nem határozott ideig tartó fogságra íteltetett. Ez idő alatt, ő ott az 5-dik számú fogolyszobában, ugy nevezett cellában lakott, s a vár parancsnoka Cservenka nevű kapitány volt. Midőn Kazinczy Ferencz, ki tudvalevőleg, az 1795-ben május 20-kán a budai vérmezőn lefejezett Martinovics József Ignác összeesküvésében részvételéért egy esztendeig Kufsteinban ült, s mint

írja: »az 5-dik cella küszöbét szent tisztelettel« lépte át, — neki a fennemlített kapitány, b. Wesselényi Miklós felől, mivel állítólag vele sok baja lett volna, nem igen kedvezőleg nyilatkozott. Ez állítást azonban helyreigazítani Kazinczy Ferencz nem mulasztá el; mert a mint mondotta: »tudja, hogy nagylelkűség és a szenvedők gyámolítása a báró szívének legkitünőbb erényei közé tartozik; s mint a hazában róla beszélük: szíve e hajlamát Kufsteinba is követte.« *)

Ezeknek előrebocsátása után, b. Wesselényi Miklósnak Kufsteinban őriztetése alatt, az ügyében történt magán és hivatalos lépésekről kell még szólni.

B. Wesselényi Miklós, utközben, Kolozsvártt 1785-ben mártius 5-kén németül írt, s nagy meghunyászkodást és bánatot mutató folyamódásában »a császár lábaihoz leborulva, nem szándékosan, nem is gonoszságból, de csupán elhirtelendésből tett hibájáért bocsánatot kért, s ha elbocsátását megnyerné: késznek nyilatkozott maga jóságából egy huszár-osztályt és egy lövész zászlóaljot, vagy pedig egy huszár századot s egy gyalog osztályt, de felfegyverzés nélkül, kiállítani.«

A mint kérelme nem teljesített, ugy ajánlata is figyelembe nem vétetett, mely neki az udvari kancellária mártius 21-én tartott üléséből, azon válaszszal adatott vissza: hogy az ellene rendelt új köz kereset ő felsége parancsából meg lett szüntetve; de mi a fogságból eleresztését illeti: a törvény útján rá kimondott ítéletet megváltoztatni nem lehet.

A kufsteini fogoly börtönében már tizenöt hónapig ült, midőn nővére Zsuzsánna b. Bánffy Györgyné, ki férjével s gyermekeivel 1786-ban májusban Bécsbe felment, a mondott hó 31-ikén Laxenburgban a császárnál kihallgatást nyert, s testvéröccsének szabadon bocsátásáért esedezett. Beszéd közben a császár »maga sajnálását nyilvánította azért, a mit b. Wesselényi Miklóssal tennie kellett, de ő szomszédjaival,

*) Ez adatok közülve vannak »Kazinczy Ferencz fogsága történetéhez« című czikkben, melyet olvasni lehet, a K. Papp Miklóstól szerkesztett, s Kolozsvártt 1874-ben nyomtatott »Történeti Lapok« első évfolyama 1-ső számában 6-dik lapon.

alattvalóival ugy bánt, a mit tovább tűrni nem lehetett, s ott is (t. i. Kufsteinban) *czivódásait már újra megkezdette.*»

B. Bánffy Györgyné a monarchának felelvén, testvére büntetését igazságosnak ismerte, de hozzá tevő: elkövetett bűne nem annyira szive rozszaságából származott, de inkább az ötlet elkényeztető nevelés következése volt.

A császár erre csodálkozását fejezé ki, mivel b. Wesselényi Miklós édes anyja, kit ismert, igen derék nő volt.

Valóban, mondá b. Bánffy Györgyné, édes anyámnak az a nagy szerencse jutott: felségedet ismerni és felségeddel beszélni, a mondott tekintetben azonban azt, hogy asszony volt, bebizonyította.

Midőn kérelmes báróné a császár kegyelmét ismételve kérte, azon válaszszal lett elbocsátva: hogy a felség végire járván, mikép viseli a fogoly magát, érette minden lehetségest megteend.

Ugyanazon 1786-dik esztendőben II. József császár Erdélybe harmadszor leutazván, július 14-kén Kolozsvárra érkezett, mikor b. Bánffy Györgyné s nővére Anna, gr. Bethlen Lajosné s monarchánál megjelentek, kinek a férjéért kegyelmet kérő b. Wesselényi Miklósné folyamodását nyújtották be, mivel neki, mint fennebb említve volt, császári rendeleiből Zsibóról kimozdulni, s városba menni szabad nem volt. A felség a két uri hölgyet kegyesen fogadta, s azt, hogy valamit tenni fog a dologban, újra mondotta, de ennél több ez alkalommal sem történt.

Az udvari kanczellária 1787-ben augusztus 20-kán felterjesztette a császárhoz egy kérelmét b. Wesselényi Miklósnénak, ki részint férjének szabadon bocsátásáért, részint Zsibóról a városba költözésének megengedéséért esedezett. A mondott falu környékén, s az egész vidéken a köz bátorság a rablók elszaporodása miatt, nagy mértékben veszélyezve lévén, az kényszerítette ötlet a fejedelem kegyelméhez folyamodni. Gr. Bánffy György az erdélyi kormányzó a teljesen indokolt kérést pártolással küldötte fel, mihez az udvari kanczellária is maga véleményében csatlakozott.

A legfensőbb határozat ez volt: »A b. Wesselényi szabadon bocsátását illető kérésre a kanczellária maga idejében

további végzésemet megkapja. Nejére nézve a gr. Bánffy György és a kanczellária által egyetértőleg tett javaslatot helyben hagyom. *)

A következő 1788-ban, midőn Közép-Szolnok megye közgyűlése a török háboru folytán szükségelt ujoneozás ügyében összehivatott, a megye is kérte ő felségét: b. Wesselényi Miklós fogságát megszüntetni, mely felirást, valamint a gubernium, ugy az udvari kanczellária is a császár kegyelmébe ajánlották.

A legfensőbb határozat volt: »B. Wesselényit még most szabadon bocsátni nem lehet.«

A kufsteini fogoly ügyében a két utolsó esztendőben történt, s megkísértett lépéseket az udvari kanczellária a császárhoz 1789-ben octóber 8-kán tett és indokolt föltérjesztésében összeállította, s a monarchának sokaktól tapasztalt kegyelmére hivatkozva, azt »az öt évtől fogva vétkének szomorú következéseit érző« b. Wesselényi Miklóstra nézve is igénybe vette, annál inkább: mert egyedül ő felségétől függ meghatározni: vajjon annak eddigi szenvedéseiben a köz elégtételt illető áldozat meg van-e hozva? s így szabadon bocsátásának ideje eljött-e?

A legfensőbb végzés volt: »Tudósításul szolgál, s a dologra tartozó rendelet kiadása majd következni fog.«

A börtönben szenvedőtől, s vele együtt sokaktól várt kegyelmi ténynt magában foglaló legfelsőbb rendelet kiadásáig, még egy hosszú esztendő telt el.

Gr. Hadik András az udvari haditanács elnöke 1789-ben december 15-kén kelt jegyzékében a magyar-erdélyi udvari kanczelláriát értesítette: hogy: »ő felsége b. Wesselényinek az államfogságból szabadon bocsátását parancsolta,« minek teljesítésére vonatkozó rendelet kiadott. **)

*) Arról, hogy b. Wesselényi Miklósné Zsibóról egy városba költözhesék, gr. Bánffy György 1787. sept. 25-én kelt elnöki levelében ötlet tudósította: »Seine Majestät haben allerhöchste begnähmigung; das Euer Gnaden gestattet werden solle, ihren dermaligen Wohnsitz zu Zsibó, mit dem Aufenthalte in einer Stadt zu vertauschen.«

**) Nota. — »Seine Majestät haben anzubefehlen geruhet, dass

Az udvari kancellária a fejedelem kegyelméről a mondott esztendő decembere 24-én a guberniumot értesítette, egyszersmind annak meghagyta: b. Wesselényi Miklós bírói zár alatt lévő jószágainak kiadására nézve, az illető gondnokot t. i. gr. Kemény Farkast utasítani.

B. Wesselényi Miklós, kiesi híján öt esztendei fogsága után, Kufsteinből szabadon bocsáttatván, néhány napig Bécsben mulatott, hová iránta ritka hűséggel s ragaszkodással viseltető neje felment, és Zsibőra vele együtt tért vissza.

IV.

Id. b. Wesselényi Miklós életéből 1791. és 1792-ben. — Föllépése az erdélyi újonczozás ügyében, és új perbe fogatása.

Bármily kedvetlen, sőt lehet mondani: elég keserves tapasztalás is volt b. Wesselényi Miklósról nézve az, melyet a kufsteini fogság neki adott, a miből tanúságot venni oka, s alkalma lett volna, de a drága áron vásárolt leczkét sem tudta hasznára fordítani; szóval: annyi szenvedés után is, mit a nyomoruság iskolájában kiállott, semmit sem tanult és semmit-sem felejtett el, s így magát a további botlásoktól és ezeknek természetes következéseitől megőrizni képes nem volt.

B. Wesselényi Miklósnak magán uralkodni nem tudása, a mint egy felől neki sok bajt és kellemetlenséget okozott, majd ötöt egy újabb perbe keverte, úgy másfelől a kormány kénytelen volt e báró ügyével évek hosszú során át foglalkozni.

Az ide tartozó jelentékenyebb adatok és események egy méltán úgy nevezhető főokmányból vannak merítve és összeállítva.

der Baron Wesselényi des aufgehäbten Staats-Arrestes entlassen werden solle.«

«Gleichwie man hiernach sogleich die Verfügung getroffen hat, so giebt man sich die Ehre Eine Löbl. Hungarisch-Siebenbürgische Hofkanzlei zur Wissenschaft zu verständigen.« — Wien, den 15-ten December 1789.

Andreas Gr. von Hadik mpr.

A fejedelem parancsa következtében, a magyar és erdélyországi udvari kancelláriák részéről 1805-ben egy udvari bizottmány neveztetett ki: hogy b. Wesselényi Miklós ellen, ennek »különböző kihágásai miatt« a fiscustól az erdélyi királyi táblánál kezdett, felebbezés útján a guberniumhoz, s majd királyi legfensőbb eldöntés végett az udvarhoz felvitt újabb pert megvizsgálja és arról véleményt adjon.

E bizottmány maga ülését gr. Eszterházy János erdélyi udvari kancelláriai tanácsos elnöklete alatt a mondott év májusa 29-kén tartotta. Annak tagjai voltak: 1. Rozsos Pál püspök és Lányi József magyarországi udvari kancelláriai tanácsosok; 2. Benyovszky Mihály és Fábján Dániel erdélyi udvari kancelláriai tanácsosok; és Szegedi József udvari kancelláriai titkár, jegyző.

Az udvari bizottmány jegyzőkönyve szerint, mintán b. Wesselényi Miklós kufsteini fogságát kiállotta, a házi életben elkövetett törvényellenes tettein kívül, a periratokból következő kihágásai derültek ki.

A nevezett bárónak haza térése után, II. József császár a közigazgatás régi formáját Erdélyben is helyreállítván, s így a megyei köz- és országgyűlések tartása is megengedtetvén, b. Wesselényi Miklós azokban részt vett. A megyei gyűléseken előfordult többféle rendetlenségeit melőzve: az 1790—91-ben és 1792-ben összehívott erdélyi diétákon maga mértéket nem tartó heveskedésével azokat zavarta, a véleményét pártolni nem akarókat szidalmazta és fenyegette, sőt a rendek előlülőjét is, ki ötöt a magát mérséklés ösvényére visszatéríteni igyekezett, illetlen szavakkal megtámadni és sértegetni nem átallotta. Ennél fogva részint azoknak panaszai következtében, kiket ő megbántott, részint a rendek tekintélyének megsértéséért, ellene a királyi közügy-igazgatótól kezdett s úgy nevezett széktörési per folytatása az ország rendeit kényszerítette, a köz jó előmozdítására szánt tanácskozásait többször igen sok idővesztéssel félbeszakasztani.

A királyi közügyigazgató mindezeket tizennégy tanu-
nak a perhez mellékelt vallomásaival bizonyította.

B. Wesselényi Miklós az 1792-diki országgyűlés után fennebb már említett féktelen indulatoskodásával Közép-Szolnok megyének Zilahon augusztus hóban tartott közgyűlésén gr. Tholdi Zsigmond főispánt *) s a megye rendeit is megtámadta, s a tanácskozások rendes folyamát háborgatni nem szűnt meg, annyira, hogy bár a közgyűlés maga keblében a bárótól elkövetett előbbeni rendtelenségeket önként csillapítani, vagy legalább elhallgatni szokta, mindazáltal ez esetben, a helyett, hogy a bárónak folyvást tartó, s mindég újra előforduló kihágásainak megzabolázása fölül tanácskozzék, helyesebbnek ítélte: a törvény által úgy is csak 50 forintos büntetést szabó, azért bizonyosan az ő megjavítására nem vezető széktörési per kezdetétől ellállani, s a helyett tőle kötelező írást, úgy nevezett reversalist kivánni, melyben a főispán, mint a megyei rendek iránt tartozó tiszteletet s engedelmisséget szemé előtt hordozni, nem kevésbbé a tanácskozások folyamának meg nem zavarását, általában csendes és illendő magaviseletét igérje meg és fogadja fel.

Báró Wesselényi Miklós a rendek ezen határozatának megtartására magát ünnepélyesen kötelezte, s így az említett reversalis a közgyűlés augusztus 11-én tartott ülésének jegyzőkönyvébe beiratott.

B. Wesselényi Miklós, bár — az ismert udvari jegyzőkönyv észrevétele szerint: — »a reversalisban elvállalt kötelezettségének minden pontja a tőle magától elősorolt kihágásainak ugyanannyi bizonyítékát foglalja magában,« e nagy megaláztatása után is, más útra térni, s megszokott magaviseletét változtatni nem tudta, vagy nem akarta, mit annál inkább lehet sajnálni, mert az által némi homályt vetett alább említendő hazafias tetteire, melylyel nem csak kortársai becsülését, de a maradék tiszteletét is megérdemelte.

B. Wesselényi Miklóst e lépésre indította az 1792-ben kiütközött francia forradalmi háboru miatt Erdélyben is szükségessé vált ujjonczozás, miután a kormány azt nem a törvény

*) Gr. Tholdi Zsigmond Közép-Szolnok főispáni helytartójává 1790-ben június 27-én, s ugyanazon esztendő septembere 20-án ott valóságos főispánná kineveztetett.

értelmében akarta végrehajtani; az ellen azért felszólalni az alkotmányt tisztelő minden hazafinak nem csak joga, de kötelessége is volt.

Mi a dolog történelmi multját, s jogi állását illeti:

A polgári szabadságnak, mint tudva van, két főkélléke, úgy nevezhető czimervonása van; t. i. hogy az adó kivetése, valamint az ország védelmére szükséges katonaság kiállítása, csak a törvényhozás útján, annak beleegyezésével történhetik; az államhatalom azért az országgyűlés hite és tudta nélkül sem az egyikről, sem a másikról, maga tetszése szerint nem rendelkezhetik.

Ez ősi magyar jog és kiváltság az erdélyi törvények által is világosan biztosítva volt. *)

A francia háboru, mely kezdettől fogva Ausztriára nézve szerencsőtlenül folyt, az 1793-dik esztendőben is azt

*) E részben lehet hivatkozni Erdélynek »Approbata és Compilata Constitutioiok« neve alatt ismert törvénykönyvére, valamint későbbi törvényeire is, melyekben a hazának mindkét tekintetben fennálló joga és szabadsága kifejezve van. Így például: ezt bizonyítják az Approbata Constit. III. R. 2. cím, 1-ső törvényezikk ezen szavai: »ennekutánna is azért a kapuzsámi után való adózásnak számát, módját és rendit az ország, közönséges gyűlésében szokta elrendelni, az állapotoknak művöltá-hoz képest.« Továbbá: az 1791. XI. törv.-ezikk 2-dik pontja, melyben előszámláltatván az országgyűlés törvényei, azok közé soroztatott: az adó mennyiségének meghatározása, felosztásának s felvételének módja: »determinatio quanti contributionalis, ejusque repartitionis et exactionis modalitas.«

Mi az állandó katonaságot illeti: annak kiállítása módját elhatározni, mint »a haza javára ezélező dolog«, a Compil. Constit. II. R. 1. t.-ezikk 24-dik pontja szerint az országgyűlést illeti. A haza kérdése szabadsága ki van mondva a Leopoldi hitlevél 3-dik pontjában, mely Erdélynek minden jogait, törvényeit s törvénykönyveit megerősíti. E diplomát végre az erdélyi 1791. II. törv.-ezikk: »I. Leopold és Erdélyfejedelemség közt önként kötött alapszerződésnek nevezé: »radicale conventionis inter Divum quondam Leopoldum I. et Principatum Transsilvaniae sponte initae instrumentum.«

Legyen itt megemlítve az is, hogy II. Ulászló király V-dik decretumának 1-ső articulusa szerint: súlyos kényszerűség s veszély idejében sem szabad a megyéknek országgyűlésen kívül, a királyi felség számára adót ajánlani, még pedig: hitzegés, becsületvesztés, és a nemesi osztályból kizárás büntetésének terhe alatt.

sok csapással és veszéssel sújtotta, s azért hadi sergének ki-
pótlására és szaporítására kényszerítette, mit a fenyegető
veszély közeledéséért lehető legrövidebb idő alatt kellett esz-
közölni.

Az erdélyi guberniumtól az újonczállítás ügyében az
udvarhoz tett fölterjesztés folytán, II. Ferencz császár 1793.
octóbert 12-én az udvari kancelláriának parancsolta: a gu-
berniumnak meghagyni, hogy az egy minden megyék, vidékek
és székek főtisztjeihez intézendő, s a hazafiakat főkép pénz-
ben adandó önkéntes segélyezésre felhívó s buzdító körren-
deletre nézve tervet készítsen, mivel a felség az adózó nép
kimeléséért a kérdéses dologban az országgyűlést összehívni
nem szándékozik.

A legfensőbb parancs következtében, a gubernium által
1793. decemb. 24-kén az erdélyi összes törvényhatóságokhoz
intézett három körrendelet közt, az első szerint, mely ide
tartozik, az újonczok elfogatásának az egész országban egy
napon kellett nagy titokban, t. i. 1794. január hó 13—14-
dike közötti éjszakán végrehajtani.

Mi történt e részben Közép-Szolnok megyének Szilágy-
Csehben a meghatározott napon, t. i. 1794. január 14-ikén
tartott közgyűlésén? erről gr. Tholdi Zsigmond főispán
maga tudósítását a guberniumhoz még az nap felküldötte.

Felolvastatván a megyei rendek előtt az ügyben kelt
felsőbb intézvények, a főispán egy hosszabb beszédben elő-
adta mint azt, mit az elfogatott újonczoknak Zilahra leendő
bevitel s besorozása végett tenni szükségesnek vélt.

Gr. Tholdi Zsigmond beszéde után, b. Wesselényi Mik-
lós felkelvén, a főispán előterjesztése ellen szót emelt, s egy
előre elkészített és felolvasott írásában, — melynek kivonata
a zsbói családi levéltárban van, — a rendeket arra kívánta
rá bírni, hogy mivel a hadisegélyezést *országgyűlésen* kívül
kérik: az újonczok kiállítása előtt vizsgálják meg: vajjon az,
mit a kormány kíván, sőt már véghez is vitt, nincs-e a haza
sarkalatos törvényei ellen?

B. Wesselényi Miklós maga felszólalásában, mint a
kivonatból következtetni lehet, a megyét csak a nem törvé-

nyes intézvény elleni felirásra akarta rá bírni, mit helyeselni
lehet, sőt kell, — de a beszéd úgy látszik, a rendekre igen
nagy hatást tett, mert a főispánnak a királyi kormányzóhoz
tett jelentése szerint: a mint b. Wesselényi Miklós beszédét
elvégezte, »zendülés lett a gyűlésben,« midőn t. i. nagy zaj
és lármá között a felolvasott parancsolatokat »a törvények-
nek ellene lenni állították,« s hosszas vetelkedések után,
mind segélypénzt nem adni, mind pedig az újonczokat ki nem
állítani, nem csak elvégezték, *de az elfogott újonczoknak szaba-
don bocsátásit is elhatározták.*

A főispán ezeket látván, intette a vármegyét, hogy ezen
példátlan dolgot ne kövesse el, de ő felsége akaratát, s a gu-
bernium rendeletét tekintetbe vévén: »ily tetemes ellenkezést
ne csináljanak,« s mint eleinte látszott, a főispán figyelmez-
tetése sokaknak szívet meghatotta, kik a vélekedésüket meg-
változtatván, a kormány részére állottak. Báró Wesselényi
Miklós akkor, s néhány tekintélyesebb követői, névszerint:
Halmágyi László, Iaskai Sámuel és Kis Lajos, nyilvánított
véleményük mellett megmaradván, a köznemességet is maguk
részére vonták. Így a megyei rendek, jelenti a főispán, »fél-
jebb irt vakmerő cselekedésükben megállván,« még az ülés
alatt, bizonyos személyeket a szolgabírákhoz kiküldöttek,
s a közgyűlés nevében irt levelekkel az elfogott újonczoknak
szabadon bocsátását parancsolták, mi meg is történt.

B. Wesselényi Miklósnak a közép-szolnok-megyei köz-
gyűlésen az újonczozás ügyében történt föllépéséről gróf
Tholdi Zsigmond főispán nem mulasztotta el, még az napon
a kir. kormányzót értesíteni, ki a dolgot rögtön a gubernium
elibe terjesztette. Ennek következtében, gr. Bánffy György
1794. január 18-kán a főispánhoz intézett elnöki levelében
ötet tudósította: hogy a gubernium meghagyásából b. Wesse-
lényi Miklós köz koreset alá vettetett, mint a ki »lármázó és
helytelen beszédei, cselekedetei által főbb oka volt az újon-
czok erőszakos és a vármegye törvényes hatáskörét felyülha-
ladó visszabocsátásnak, s így az ő felsége és a királyi főgaz-
gató-tanács rendelkezései a királyi szolgálatnak nagy hátramara-
dásával füstbe mentek; a királyi közügyigazgatónak annál-
fogva meghagyatott: a bárót, s mind azokat, kik a dologban

magukat hozzá csatolták, és hibás cselekedetében részt vettek, perbe fogás végett a királyi tábla elibe idézni.

A főispánnak egyszersmind kötelességévé tétetett, az elbocsátott újonczokat megint elfogatni és besoroztatni, valamint a vicetiszteket a királyi gubernium parancsolatainak »minden visszavonás nélkül» pontosan teljesítésére utasítani.

V.

Id. báró Wesselényi Miklós ügye Bécsben, s az erdélyi országgyűlésről kitiltása. — E báró mint Közép-Szolnok megyének követe az 1794—95-diki országgyűlésen.

A közép-szolnok-megyei újonczok elbocsátása felől a főispán által tett tudósítást gr. Bánffy György kormányzó 1794. január 19-kén az udvarnak följelentette.

Az erdélyi udvari kancellária az ügyet maga véleményének kíséretében a császárhoz fölterjesztvén, megjegyezte: hogy mivel a fennemlített megyei közgyűlésen történt rossz fordulat leginkább b. Wesselényi Miklós bűne, ki más hibás tetteivel is magát eléggé ismertette, óhajtható volna ötöt mások elrettentéséért meggátolni: a köz csendesség felháborítására többé valamit elkövetni.

Az udvari kancelláriának e nyilatkozata indította a császárt, gr. Teleki Sámuelhez, az erdélyi udvari kancellárhoz 1794. június 28-kán azon kérdést intézni: mivel b. Wesselényi Miklós a két utolsó országgyűlésen magát nem igen jól viselte, nem kellene-e ötöt a következő országgyűlésről eltávolítani, s az iránt egy külön királyi leiratban intézkedni?

Gr. Teleki Sámuel július 14-én kelt jegyzékében a felség említett felszólítására válaszolván, javasolta: mivel b. Wesselényi Miklós indulatos természeténél fogva nem bír azon tulajdonságokkal, a melyekkel egy országgyűlés tagjának az 1791-diki XI-dik törvényzikk értelmében, felruházva kell lenni, s így a tanácskozásokban is az illendőséget és méltóságot szemé előtt nem tartván, azokban részt nem vehet: azért tiltassék meg ezen bárónak az országgyűlésre meghívó levelet küldeni, miről b. Barkó Vince, országgyű-

lési királyi biztos, továbbá: gr. Bánffy György gubernator, s végre gr. Kemény Farkas a kk. és rr. elnöke külön-külön értesíttessenek.

A császár ez indítványt 1794. július 23-kán helybehagyván, arról az illetőket az irt napon kelt, s a kérdéses rendszabály indokolását magában foglaló kir. leiratban tudósították.

A törvényhozó testület, általában az alkotmány ellen a kormány által a fennirt esetben elkövetett törvényszegés és súlyos sérelem jelentőségét elég egyszerűen említeni, magyarázni azt nem kell.

B. Wesselényi Miklósnak, mint királyi hivatalosnak az erdélyi országgyűlésből kirekesztése, az illető megyében, mint gondolni lehet, nagy feltűnést és igen kedvetlen benyomást tett, mi bizonyosan az egész hazában viszhangra talált.

Az 1794-dik esztendőben július 23-ikán kelt királyi leirattal szeptember 20-kára Kolozsvárra összehívott országgyűlés későbbi legfensőbb intézkövényt által novemb. 11-re lett elhalasztva.

Azon alkalommal, midőn Közép-Szolnok megye Sámsonban, september 10-kén, s ezt követő két napon maga követválasztási közgyűlését tartotta, a jegyzőkönyv szavai szerint: »közönséges és megegyezett akaratból deputatusoknak rendeltettek: a reformatusok részéről: báró hadadi Wesselényi Miklós, a katolikusok részéről pedig Linkner Mihály,» kiknek azon gyűlésből utasításuk is kiadatott.

Imé! ez volt az illető megye határozott, s eléggé érthető felelete a kormánynak b. Wesselényi Miklóst az országgyűlésből kizáró rendeletére, s mint annak jegyzőkönyvéből lehet látni, nevezett báró az országos teremben kettős, azaz: királyi hivatalosi és követi minőségben volt jelen; a tanácskozásokban azonban mint a megyének bizodalmaival megtisztelt követ vett részt, s azok közt ült. *)

A fennemlített országgyűlésen, mindjárt a harmadik

*) Az illető országgyűlés jegyzőkönyve szerint b. Wesselényi Miklós neve a 10-dik lapon a királyi hivatalosok közt, a 11-dik lapon pedig mint Közép-Szolnok megyének követe van beírva.

ülésben novemb. 17-kén Közép-Szolnok, mint Doboka megyék követei, átásításuk következtében, panaszt emeltek: hogy az ország híre nélkül elfogott újonczoknak megyéjük által elbocsátatásáért a királyi közügy-igazgató által bepereltettek, miért e nagy sérelem orvoslását kérték az ország rendeitől névszerint: »azon fiscalis per megszüntetését és a szabad voksolás bátorságba helyeztetését« kieszközölni.

A kk. és rr. miután a panasz valóságát megvizsgálták és Sala Mihályt a királyi köz-ügyek aligazgatóját a per mivolta s alapja iránt kihallgatták: a köz kereset alá vetett hazafiak cselekedetét »közönséges megegyező értelemből« hibásnak nem itélték, s így a per törvénytelenységét megismerték, annál fogva a guberniumot egy követség által felszólították: azon pert megszüntetni.

A gubernium a rendek e felhívása következtében nyilváníttotta, egyfelől: hogy az udvartól már többször sürgetett pert megszüntetni hatalmában nincs, valamint másfelől a rendeknek is az udvar által indított és folytatott pereket meggátolni jogában nem áll, az országgyűlés azért az ilyen egyenetlenséget szerző tárgyaknak felretételével a törvényes rendet kövesse. A kérdésben a rendek és gubernium közt hosszabb s részben éles vitatások semmi eredményre sem vezettek, s így az országgyűlés magát kénytelennek látta, a sérelem orvoslása végett a felséghez fordulni, a mire vonatkozó, s természetesen válasz nélkül maradt országos végzés az utolsó és 1795. april. 2-kán tartott ülés jegyzőkönyvébe beírva van.

A mi b. Wesselényi Miklós dolgát illeti: Az 1795-ben február 12-kén tartott 36-dik ülésben gr. Bánffy György gubernator, mint elnök előadta b. Barkó Vinczének az országgyűlési királyi biztosnak február 11-kén a rendekhez intézett levelét, melynek tartalma szerint, neki az országos elnök hivatalos jelentéséből sajnosan kellett azt érteni: hogy »az országgyűlési tárgyak kidolgozása« b. Wesselényi Miklósnak gyakori, minden mód és mérték felett való, s néha másoknak sértegetésével egybekapcsolat beszédei, a vokok szabadságát ellenző felszólalásai, és a már megállított dolgoknak vitatásai által hátráltatnék. Melyre nézve a királyi biztos az

ország rendjeitől kívánja, hogy tulajdon maguk hasznuk és méltóságuk tekintetéből az egész országra kiterjedő rosznak elejét vegyék, s ha a szükség úgy hozná magával, b. Wesselényi Miklósnak az országgyűlésből leendő kitéltésével is találjanak módot annak tárgyait végrehajtani.

E levélnek felolvastatása után a gubernátor a rendek elibe terjesztette: *egyfelől*: a királyi biztos által jelentett akadályok s rendetlenségek mivoltára s valóságára nézve nyilatkozni; *másfelől*: »valamely módot megállítani«, mi által azon akadályokat elhárítani lehessen.

A királyi biztos levelére tett határozat szerint a rr. megismerték: hogy az országgyűlési tárgyalásoknak kívánt előmenetellel folytatása valójában akadályt szenvedett, mivel az 1791-beli XI-dik, s az országgyűlés szervezésére és tanácskozására vonatkozó törvényezikk nem tartatott meg, s midőn az országos elnök kénytelen volt az az ellen hibázók büntetésére nézve lépéseket tenni, maguk a rendek kérték azok számára az engedelmet, miért jövődöre nézve a fennidézett törvényeziknek szorosan leendő megtartása elhatározott.

Áttérve b. Wesselényi Miklós ügyére: a mint az ország rendeinek számos tagjai állították, tagadhatatlan, hogy noha a bárónak hosszas beszédei »a fejedelemhez és hazához való buzgóságból származhatnak«, de mivel azokban maga vélekedéséhez szerfelett, s néha mások sértegetésével is ragaszkodik, olykor a már eldöntött dolgokról való vitatásokat is megújítja, — mindezekért a gubernátor b. Wesselényi Miklóst »az ország színe« előtt intse meg, ki az országos elnököt kövesse meg, s ha továbbra is efféléket gyakorolni meg nem szűnnék, a rendes törvény útján rajta a szokott büntetést meg kell venni, egyszersmind magának tulajdonítsa, ha ezután az ország rendei Közép-Szolnok vármegyét felszólítják: helyette a törvénytől meghatározott tulajdonságokkal bíró más követet választani.

Ez országgyűlési végzésnek a báró Wesselényi Miklós megintésére vonatkozó része a február 15-kén tartott 37-dik ülésben, melyben a gubernium is jelenvolt, mint a jegyzőkönyvben olvasható: a királyi kormányzó által teljesített,

VI.

Az erdélyi magyar nemzeti színház és id. b. Wesselényi Miklós. *)

Ha a színházat czéljánál s feladatánál fogva, egy népnek a műveltség pályáján haladásában épen oly nevezetes, mint nagy befolyással bíró tényezőnek lehet, sőt kell tartani, mennyiben a nemzeti nyelv és erkölcsök csinosodásának az fő emeltyűje, — ebből érthető: hogy egy színház történelme, fejlődése, viszontagságai az állam életében nem utolsó helyet foglalnak el, s a haza minden barátját közelről érdeklik.

Egy visszatekintés azért, az erdélyi, névszerint a kolozsvári magyar nemzeti színházra itt, az id. b. Wesselényi Miklós élete- s tevékenységének ismertetésére szentelt munkából — ha szabad ezt mondani, — ki nem maradhat. E főur neve azon intézet alapításában, az ügyet felkaroló s előmozdító lelkes hazafiak közt, mint alább látni fogjuk, úgy szólva: első sorban áll, mert az iránt magát kiválólag, s a maradék tiszteletére és hálájára neki jogot adó módon érdemesítette.

II. József császár halála után Erdély ősi alkotmányának helyreállítása folytán, Kolozsvártt 1790—91-ben tartott

*) E szakaszban használt kútfők:

1. Az 1790—91-ben, 1792-ben, 1794—95-ben, valamint 1810—1811-ben Kolozsvártt tartott erdélyi országgyűlések jegyzőkönyvei.

2. »A kolozsvári nemzeti színház története 1793—1855-ig.« Irta Jakab Elek. A Kolozsvártt megjelenő, »K. Papp Miklós« által szerkesztett »Magyar Polgár« politikai napilap 1871-diki évfolyamának »Uj Erdélyi Múzeum« című tárczájában; mindössze 16 közlés, a 205-dik számtól fogva a 249-dikig, mely a volt erdélyi kormányzók levéltárában találtató hivatalos adatok után készült.

3. »A magyar színészet bölesége.« Levelek a múlt századból. Gr. Mikó Imre gyűjteményében találtatnak. Közölve vannak a »Reform« pesti politikai napilap 1871-dik évi folyama 166-dik számának tárczájában. E négy levél közül az utolsó az, mely a kolozsvári színházra vonatkozik.

4. *Rhédei* Lajosnak a kérdéses színház állása felől b. Wesselényi Miklóshoz Debreczenből 1799-ben ápril 25-én írt levele, egy színházi számadás ugyanezen évből, s még néhány levél; a szibói családi levéltárban.

országgyűlés, több fontos tárgyak között maga gondosságát a nemzeti nyelvre, valamint a hazai műveltség és tudomány gyarapítására is kiterjesztette. Az akkor Bécsbe fölterjesztett, mindössze 162 törvényjavaslat közül, a XLV., XLVI. és XLVII-dik e szent czél elérése végett készült, mint azoknak következő *cziméi* mutatják. Ezek:

a) Az Erdélyben főranggal bíró magyar nemzeti nyelv elsősége, s annak művelésére szükséges iskoláknak és *társaságnak* felállítása.

b) A közigazgatási ügyeknek Erdélyországban magyar nyelven folytatása s oda más idegen nyelvnek be nem vitele.

c) A nevelésre, szépmesterségekre, tudományokra, könyvizsgálásra s hasonlókra vonatkozó tárgyakra egy bizottmány által a következő országgyűlésig kidolgozása.

Az országgyűlésből akkor »ő felségének feladandó kivánságok megerősítése eszközzésére« 14 tagból álló bizottmány neveztetett ki; azok közt volt mint elnök, gr. *Bánffy György* gubernátor.

A fennebbieken, mint látni lehet: egy *magyar tudós társaság* felállításának eszméje ezen országgyűlésen már kimondva volt. Az udvar azonban a fölterjesztett törvényjavaslatok legnagyobb részével együtt a fennemlített hármat sem erősítette meg, melyek azért csak papiroson maradtak, s így a haza törvényei sorába beigtatásuk nem történt meg.

A Bécsbe küldött országgyűlési biztosoknak egy a jegyzőkönyvbe is beigtatott terjedelmes *útasítás* adatott, mely az akkori viszonyokat, s jogi állapotokat ismertető, részben igen érdekes adatokat tartalmaz.

Ez *útasításban* említett »különös jelentések és munkák« közt *negyedik* »a magyar nyelv művelésére felállítandó társaságnak rajzolatja;« mint ma nevezik: terve.

Ennek egyik főpontja szerint: »a magyar nemzeti színház felállítását a társaság teendői közt legelső helyen kellett volna ajánlani. Azt tehát mindenek felett szemé előtt fogja tartani.« *)

*) »Theatri nationalis hungarici erectio inter curas Societatis primo loco commendanda erat. Illam igitur imprimis prae oculis habi-

Ez alap letétele után, az erdélyi színészet ügye 1792-ben új stadiumba lépett. Azon esztendőben öt erdélyi nemes ifju, kiket hazájukban egy nemzeti magyar színház létesítésének eszméje lelkesített, a szent cél elérésére vezető első lépést megtették.

E nagy és nemes gondolat első képviselői: *Fejér János, Konecz József, Sáska János, Jancsó Pál, Verestői Mihály*, a fennemlített esztendőben az erdélyi királyi kormányzókhoz folyamodtak. A mint kérelmezők abban többek közt mondták: a magyar nézőjáték előadására egyesült nemes ifjak társulata látván azt, hogy a magyar nyelven írt, vagy ezután írandó színjátékok a nemzeti és anyanyelv kiművelését nagy mértékben előmozdítják, elbatározta magukat, magyar színi előadásokat rendezni, s a k. guberniumot kérték, hogy számukra, Erdélyben bárhol előadásokat tartani, engedelem adassék.

E folyamodás a fennirt 1792-ik esztendőben augusztus 21-én Kolozsvárt megnyílt erdélyi országgyűlésen fölvetett. Annak october 1-jén tartott 22-dik ülésében a gubernium maga követői által a karokat és rendeket értesíté: hogy mivel »némely comédiások (nézőjátékosok) az ifjuság erkölcsi nevelésére és a magyar nyelv művelésére játékokat szándékoznak tenni,« az erre adandó engedelemért nem csak a királyi főigazgatótanácshoz, de az ország rendeihez is folyamodtak, az első kivánná magával közöltetni a rendekhez benyújtott kérelmet, hogy »végzését annál egyenesebben tehesse.« Azon közlés meg is történt, s a következő napon, u. m. october 2-án tartott 23-dik országos ülésben a királyi kormányzó által tett jelentés szerint, miután a guberniumhoz beadott kérelem épen azt foglalja magában, mi a rendek előtt megfordult, — a gubernium vélekedése az, hogy a kért engedelmet meg lehet adni, e részben azonban szükséges volna, mindenkor előre megvizsgált játékok előadása iránt gondoskodni, a melyek t. i. az erkölcsnek nem megvesztegetésére, de művelésére szolgáljanak. A gubernium e jelentésén az ország rendei is megnyugodtak.

tura erit.« — A fennemlített országgyűlési jegyzőkönyv irományainak 133-dik lapján.

Ennek következtében a királyi gubernium a fennemlített öt ifju kérelmére ezt a választ adta:

»Nem ellenzi ezen királyi főigazgató-tanács azt, hogy a könyörgők valamint a nemzetnek, ugy a nemzeti nyelvnek is nagyobb gyarapítására és pallérozására szolgáló erkölcsös játékokat itten Kolozsvár városában, s más helységekben is ezen fejedelemségnek minden akadály nélkül üzhessenek. Ezen szabadság mindazonáltal ugy engedtetik meg, hogy a könyörgők csak oly erkölcsös játékokat adjanak, melyek már előre megvizsgáltattak a könyvvizsgáló bizottság által, a midőn valamely helységben játszodni akarnak, s a helységbeli felsőségnél magukat a nyerendő szabadság végett előre jelenteni el ne mulasszák.

A fennebbiek szerint, az erdélyi törvényhozó testülettől, mint szintén a királyi kormányzókól is Kolozsvárt színművek játszására szabadság lévén adva, a már említett öt ifjak s társaik, kik között voltak még *Öri Fülöp István, Fejér István, Fejér Rozália*, későbbon *Kócsi Patkó János* neje, biztos szólhagyomány szerint: elsőrangú, kitünő színésznő, — színésztársulattá alakultak s még 1792-ben, annak vége felé, a színházi játékokat, az országgyűlésre egybesereglett számos főurak és hazafiak pártfogásába bizva, megkezdeni elhatározták. *Fejér János*, a társulat igazgatója, több jöltévők kegyességét s gyámolítását igénybe vévén, azt meg is nyerte, s azoktól 770 r. frtból álló segélyösszeget kapott.*)

E pártfogók közül megemlitendő különösen özvegy gr. *Rhédei Mihályné*, született b. *Bánffy Theresia* is, ki a piacznak torda-utcza felőli szegletén eső palotájában egy esztendőig minden bérfizetés nélkül a színházi előadásokat megengedte. Abban volt tehát a kolozsvári első színház, s itt 1792-ben december 16-án »A titkos ellenkezés« című drámával az előadásokat megkezdették.

A színháznak ily módon kinyitása után, micsoda dara-

*) Ez összegből adtak: gr. *Bánffy György* gubernator 400 frtot, b. *Wessalányi Miklós* egy 25 aranyért (112 $\frac{1}{2}$ forintért) eladott paripát, gr. *Bethlen Sándor* 100 frtot, gr. *Bethlen László* 15 aranyat (07 $\frac{1}{2}$ forintot) stb.

bokat játszottak, s az első esztendő eltelése után, a Rhédeipalotából a társulatnak melyik más helyiségbe kellett átköltözni? e s más ilyen kérdésekre adatok hiánya miatt felelni nem lehet; általában a kolozsvári első nemzeti színház legrégebb körülményei felől igen keveset tudunk; a mit azonban e részben biztosan mondani lehet, a következőkben összeállítjuk.

A mint Rhédei Lajosnak fenn a kutfők közt említett leveléből tudjuk: az erdélyi színházi személyzet akkor vándorló állapotban volt, s időről időre más helyeken, még pedig három városban, u. m. Kolozsvártt, Nagy-Váradon és Debreczenben játszott. Ez utolsó városban Rhédei Lajos, b. Wesselényi Miklós kérése folytán, neki a színház dolgaira felügyelő képviselője volt.

Említve van Rhédei Lajos levelében a kolozsvári színház romlása: »Jól tudod édes barátom! mi rontá el a kolozsvári theatrumot, jól tudom én, mi törte nyakát a pestinek, s így azon akadályokat, vagy inkább: mētelyt el kell kerülni.« Az ide tartozó, s a dolgot felvilágosító bővebb adatokat azonban nem ismerjük.

Rhédei Lajos, Kócsi Patkó János indulatos természete s alattomos ármánykodása felől is értesíti b. Wesselényi Miklóst, s hogy tőle azon színész, mivel grombaságaival a bárót megsértette, dorgálást kapott, nem kevésbé »a praestantissimus és humanissimus dominus« Jancsó Pál is néha rendetlenkedik; továbbá: a színészek fizetésüket pontosan nem kapják, a miből sok baj következett, nevezetesen adósságba verték magukat, mivel másképp nem élhettek, s így néha még szétmenni is akartak. Végre a színésztársulat, vándorlásai miatt, kénytelen a diszitményeket magával hurczolni, melyek a gyakori utazás és gondatlanság következtében, csaknem haszonvehetetlenekké váltak.

Ezekon kívül a színházi személyzet keblében is az anyyira szükséges egyetértés hiányzott. A színház első igazgatója, vagy: mai kifejezést használva, művezetője, Fejér János után, Kócsi Patkó János lett, ki ellen a színház tagjai csak hamar, u. m. 1794-ben kénytelenek voltak együttes panaszt emelni. »Második esztendeje« — írják abban — »hogy a

nemzeti játszózint a kir. főigazgató-tanáctól és az ország nemes rendezőitől nekik adott engedelemből felállították, s a társaság kormányzását Kócsi P. Jánosra bízta; de ő bizalmuknak nem felelt meg, havi díjakat nem fizeti, sőt, a mint hallják, Pestre akar menni új tagokért; kéri azért a főkormányt, hogy az engedélyt együtt nyervén, s a ruha- és könyvtárt is együtt szerevén, mindkettő ítéltessek nekik.«

Ugyane tárgyban Kócsi is folyamodott a kir. főkormányhoz; kérvényében mondja: »hogy 1793-ban september 15-én a társaságot ő mentette meg a végső pusztulástól, mi az egész nemzetnek nagy gyalázatjára lett volna; lefizette t. i. a Fejér János által csinált 1800 forint adósságot; annakutána Divald német színjátzó theatrumát 90 forinton vette meg, a ki Kolozsvártt 1791-ben szintén szini játékokat adott elő, logékat (t. i. páholyokat) csináltatott 1100 forinton, garde de robes-ot (ruhátárt) 6000 forinton stb. Minthogy az ország rendei — így zárja be kérvényét — csak egy játékszin felállítására adtak engedélyt, ezt ő maga személyére átruháztatni, s panaszló színjátzókat, kikkel neki formális kötelessége van, s kiknek számára a szabályok a kir. főkormány közbejöttével készültek, kötelességeik teljesítésére szoríttatni kéri.

A királyi főkormány 1794-ben július 3-diki rendeletében theatralis biztosoknak kinevezte: gr. *Teleki* Lajost, gr. *Teleki* Domokost és *Cserey* Farkast, s kötelességükké tette: hogy a színjátzóközötti versengéseket egyenlítsék ki, a darabok megválasztására vigyázzanak, melyek által az erkölc és illem meg ne sértsék, s mindent elkövessenek, a mi a játszótársaság előadásainak szabályozására, s a tagok közötti jó rend s egyetértés fentartására megkívántatik.

E bizottság erélyes közbenjárása következtében a viszálykodás kiegyenlített, s a Kolozsvártt levő első magyar színésztársaság a fölbomlástól meg lón óva.

A kolozsvári nemzeti színházbéli előadásoknak a fennebbiekben érintett viszonyok és körülmények közt történt kezdete után, az erdélyi törvényhozás nemsokára maga figyelmét a fontos nemzeti ügyre még inkább kiterjesztette. Az 1794-dik esztendőben november 11-re összehívott kolozsvári országgyűlésen, annak a következő 1795-ben martius 20-kán

tartott ötvenötödik ülésében a magyar nemzeti színházra vonatkozó ez indítvány és határozat találtatik.

Mivel minden nemzet fennállása annak nyelvével szoros kapcsolatban áll, s azért minden nemzetek különös gondoskodást fordítottak maguk nyelve művelésére és csinosítására; — azok példáját e részben a magyarnak is követni szükséges volna, mely »nemes czélra vezető eszközök közül, a magyar játékszin és játékok jó karba állítását« első rendbe lehet tenni. Tudva van ugyan is, hogy »azoknak a szívbe hathatós befolyásuk lévén,« nem csak a nyelv szépségeinek megkedvelését eszközlik, s annak szeretetét felköltik, de kellő felügyelet mellett »a jó erkölcsöt gyarapítják, a hibákat gyűlöletessé teszik, s így a nemzet boldogságát is előmozdítják, mely jó erkölcs nélkül állandó nem lehet.« Mindezeknél fogva »a nemzet java és a nyelv disze megkívánna«: hogy a hazai magyar játékszin, melynek jó a kezdete, s csak további gyarapításra volna szüksége, annak fentartása s állandósága minél jobb móddal az arra megkívántató költség és segédkezés által eszközöltessék.

Ez indítvány következtében a kk. és rr. egy a czélra megfelelő terv készítését friesi *Fekete* Ferencz királyi táblai számfeletti bíróra és királyi hivatalosra bízta, s egyszersmind a római szent birodalombeli nemes *Natorp* Ferencz-Vilmostól ajándékozott pénzből kinyomtatott »Magyar grammatika« példányai árának a magyar játékszinre fordítását meghatározták.

Említett *Natorp* Ferencz-Vilmos a magyar nemzethez vonzó szives hajlandóságát bizonyító nemes tettéért, midőn a magyar társaság számára *ezer tallért* ajándékozott, a magyar hazafiak közé bevételt, s így magyar nemességet nyert.

Fekete Ferencz, megbízatása folytán, a nemzeti színháznak jó móddal leendő felállítása és állandóságának megszerzethetése iránt készült vélekedését, valamint ezen czél elősegállése végett, magukat önkéntes pénzsegélyre kötelezők névlajstromát az 1795-ben mártius 28-dik napján tartott hatvanegyedik ülésre beadta, megjegyezvén: hogy a közönség elibe jött volt még 1792-ben Pesten felállítandó nemzeti játékszin iránt egy terv, melyet azonban, részint mivel igen

nagy közönségre volt számítva, részint alaptőke hiányáért elfogadásra ajánlani nem lehet.

A beadott terv értelmében: »a kolozsvári *állandó* színháznak (mert addig különböző házak és magán-épületek szolgáltak a társulatnak előadási helyül) akkorának kellene lenni, hogy 400, 500 néző alkalmatlanság nélkül elférhessen, mit a díszitményeket és ruhatárt odavéve, 8000 forinton fel lehetne állítani; föltéve: hogy a város a szükséges helyet hozzá a tordai kapun kívül ingyen adná; a szini előadásokból befolyó jövedelem pótlására a tervező számításba veszen 12,000 forintot; ezen tőke gyarapítására, magukat megkülömböztető színészi egyének, valamint jeles szindarab-írók jutalmazására, díszitmények, ruha és könyvtár gyarapítására, sat. hasonlólag 10,000 forint; összesen 30,000 forint kívántatnék. Ezen összeg beszerzésére tervező más módot nem lát, hanem csupán *az anyai nyelvet becsülő főrendeknek, és mindenkinék hazafi adakozását.*

A végre pénz-segélyt kell gyűjteni a guberniumtól kiadandó hiteles levéllel, melyben a czél, mire *az* történik, kimutatva legyen. Az Erdélyben és Magyarországon, valamint Bécsben lévő atyafiakat is felkeresni, útatással ellátott két hazafit kellene kirendelni, továbbá: a királyi guberniumnak ajánlatnék a színház dolga, és az is, hogy annak kormányzására és a játék megvizsgálására rendelne ki a maga kebléből egyéneket, valamint azok közül is, kik annak fölépítésére adakoztak, kettőt, a helybeli tanácsból is kettőt; kik mind a begyűjtendő pénzre és építésre, mind a színház gazdasági ügyeire gondot viselnének, a szindarabokat is egyfelől: az erkölcs, tisztesség, hazai törvények és viszonyok, másfelől: a magyar nyelv és aesthetika szabályai szerint megvizsgálják, hogy így a föllállítandó színház a nemzeti nyelv és jó erkölcs iskolája legyen. Ezen színházi bizottság eljárásának eredményét magában foglaló jelentés pedig a karoknak és rendeknek az első alkalmatossággal beadandó lenne.

A mondott terv, annak lényegét tekintve, az elmondottakban állott. Megjegyzendő, hogy: a fennemlített adakozók lajstroma szerint, a színház építésére 31 hazafi tett előre is ígéretet, kik részint: évenként együtt-véve, 250 forintot,

részint: egyszer mindenkorra 287 forintot ajánlottak, s ez alkalommal b. Wesselényi Miklós három esztendeig, évenként 60—60 forintot ígért s ez idő eltelése után, az ezer forintot tevő tőkének lefizetésére magát kötelezte. *)

A fennebbi intézkedések következtében, a karok és rendek által, azoknak fennebb már említett 61-dik ülésében ilyen határozat kelt: »Helyben hagyatván ezen vélekedés addig is, míg az tökéletességre mehetne, a kérdéses nemzeti játékszín felállításának és gyarapításának eszközlése és az arra való felügyelés, úgy a jövedelmek bevétele b. Wesselényi Miklós, ifj. gr. Bethlen Farkas, és fricsi Fekete Ferencz atyánkfiaira bízatik, egyszersmind pedig a királyi fő-igazgató-tanácsnak is ajánlottassék, hogy: a czélt védelme, pártfogása és hathatós munkálkodása által mozdítsa elő.«

Ezen országgyűlési végzéseknél a kolozsvári magyar nemzeti színházra és színészetre nézve igen fontos, s annak történetében korunkig lenyúló, és látható következtetései voltak. Akkor lett az eleinte csak magános jöltevők által felkarolt ügy országos figyelem és pártfogás tárgya, miután a hazai főkormányzékét a karok és rendek felhívták: a nemzetet egy színház építésében gyámolítani; s főképp itt vette kezdetét, itt gyökerezik azon országos színházi bizottság létele is, melynek jogában s kötelezettségében állott: a kérdéses színházat kormányozni, arra felügyelni, s tenni mind azt, mi annak fennállását, javát s virágzását előmozdítja. Az akkor e célra kinevezett, s a haza bizalmával megtisztelt tagok közt volt, mint a fennebb láttuk: id. b. Wesselényi Miklós is.

E bárónak diszes állomására vonatkozó első okmány a kolozsvári »magyar nemzeti színjátszó társaság mindennapi jövedelme és költsége« című lajstrom vagy számadás, mely 1799-ben december 27-én kelt, s azon esztendő decembere 26-tól fogva 1800 aprilise 6-káig azon színházbéli 43 előadásra vonatkozik. E darabok közül négy az irt idő alatt, két versen adatott.

*) A színházi ügyekre vonatkozó tárgyalások és határozatok, az adakozó hazafiak névlajstromával együtt, az 1794—95-diki kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyvében, a 61-dik 10-dik pontja alatt — a 358—61-dik lapokon olvashatók.

A lajstrom Ernyi Mihály, a színház akkori directora, mint ma nevezik: művezetője számadását foglalja magában. Azt b. Wesselényi Miklós megvizsgáltatván, a végén *sajátkezüleg irt*, s a szokott záradékkal, mennyiben t. i. a számolásban hiba nem volna, — ellátott fölmentő irását a director-nak kiadta.

Az akkori színházi viszonyok ismertetésül legyen itt az említett darabok *czíme, mindennapi jövedelme és költsége* kivonatban közölve.

Az előadott szindarabok címei:	jövedelem		költség	
	ft	kr	ft	kr
A kelepce	66	—	12	27
A szabó és fia	53	5	5	—
Az elszöktetés	30	20	11	33
Havasi juhász-leány	60	36	24	19 1/2
A váltó-czédula	19	40	18	22
Quodlibet	36	54	15	9
Fekete ember és az álореza	20	20	12	37
PáPELLI	29	30	8	46
Zsák meglelte foltját	19	37	8	5
Jacques Splén	22	—	7	34
Artaxerxes	43	—	7	38
Nevelés formálja az embert	29	—	9	20
Zászlótartó	26	—	8	18
Atilla és Rontó prokátor	49	47	10	37
A félénk	60	9	13	54
Siket-néma	32	—	12	20
Elszökés	22	20	7	27
Második Gassner	51	30	11	30
Incognito	24	50	8	—
Minden lévben kalán	21	50	11	30
Quodlibet	34	40	12	17
Fársángoló ifju	34	20	8	18
Hármasok	17	10	5	—
Kelepce	9	10	4	30
A vak és siket	15	—	6	42
Hanno	20	46	6	38
Szerelem gyermeke	36	10	7	45
Házi orvosság	32	40	11	44
Incognito	14	50	7	20
Napák	21	30	6	47
Kénytelenségből lett orvos	13	—	6	17
Havasi juhász-leány	111	31	27	86

Az előadott szindarabok címei:	Jövedelem		Költség	
	ft	kr	ft	kr
Szökött katona	9	20	6	35
Napszámos	13	10	4	—
Politikus csizmadia	25	—	6	5
Tékozló fiu	16	55	4	—
Fekete ember, és Két szék közt a pad alatt	15	20	11	49
Hamlet	48	—	5	24
Lantosok	50	—	13	2 *)

Egy második okmány, úgy nevezett *kerülő*, vagy *zöld könyv* **), az országos bizottságnak a kolozsvári színház és színészet érdekében kifejtett tevékenységét adja elő. Azon hivatalos felszólítással köröztetés útján mindenkit, azon kívül megtaláló levelek által számos vagyonosabb hazafiakat, sőt törvényhatóságokat is, t. i. a vármegyeket, vidékeket, a székely székeket, s a városokat a nemzeti színészet pártolására s pénzbeli segélynyújtásra felhívták, valamint a hatóságokhoz fordulás végett gyűjtő biztosokat is neveztek ki, a kikkel a bizottság egyenes levelezést is folytatott, s a tőlük gyűjtött összegeket bevette.

A dolog világosabban értésére fog a zöld könyvbéli felhívásnak közlése szolgálni.

»Kedves hazánknak 1794—95-ik esztendőben tartott országos gyűlésében a t. n. statusok és rendek által kirendelttünk mi alább megírtak, a magyar nemzeti játékszinnek állandóul leendő felállítására, s ennek gyarapítása nekünk a tisztelt rendektől kötelességül tétetett a szerint, a mint azon országgyűlésnek jegyzőkönyvében bőjtmáshó 28-kán 1795-ben a 61-dik ülésről tett jegyzésekből láthatni.«

»Azon időtől fogva törekedtünk egyenes hazafi igyekezettel arra, hogy a feljebb említett institutum mimódon érhetne gyarapodást és teljes megállapodást.«

*) Ezen számadás a citált documentumokkal együtt megvizsgáltván, minden difficultas nélkül, a szokott reservával: »salvo scilicet calculi errore« helybenhagyatik, és erre nézve Ernyí Mihály uram abszolváltatik. Zsibó, ápril 13-kán 1800. *B. Wessellényi Miklós s. k.*

**) *Kerülőnek* nevezték, mivel azzal bejárták az egész hazát, sőt Magyarországot és Bécsset is; *zöldnek*, mivel zöldbe volt bekötve. — Az országos színházi bizottság jegyzőkönyve szerint, 1803-ban július 15-kén, az 5-ik pontban.

»Nem volt igyekezetünk haszontalan, mert a játékosoknak kiállítását, számos és válogatott játékoknak anyai kedves nyelvünkre lett fordítását, ugyan a játékosoknak időről időre a tárgygyal egyezőleg alkalmasabbá tételét, ezeknek fizetését, végre a játékszin körül megkívántatott eszközöket és köntösöket nem kevés költséggel és fáradsággal a szerint pótoltuk ki, hogy még a kezdet is nemzetünk méltóságának a mennyiben csak kitelhető volt, megfelelhessen.«

»Már minekutána ezen bajos, de szerencsés, és anyai nyelvünk gyarapodására nemzetünknek kedves reménységgel örvendeztető kezdetnek eddigelő örömét látni volt szerencsénk, megkettőztetett igyekezettel vagyunk azon, hogy eddig tett fáradozásunk ezután is gyümölcstelen ne legyen, és egyszermind nemzetünk dicsőségét nem kevésse nevelő ezen institutum hovátovább erősebb gyökeret verhessen.«

»Mint minden érdemes dolgoknak kezdete, úgy ezen kezdet is eleitől fogva, nem csekély nehézségekkel küzdött; sulyos költséget okozott ebben és okoz mostanig is az: hogy sem tulajdon helye, sem épületje a magyar játszó társaságnak nem lévén, esztendőnként 600 forint bért kellett már hét esztendő alatt egy olyan házért fizetni, mely nem is minden részben alkalmas játékok előadására. Minemü akadályt tett legyen csak ezen pontja is költségeinknek az előmenetelben, kiki láthatja.«

»Eltökéltt szándékunk azért, ezen institutum számára örökös helyet vásárolni és építeni.«

»Előre láttuk azt, hogy segedelem nélkül mi azt végbe nem vihetjük; láttuk azt is, hogy a segédelmet teljes bizodalommal anyai nyelvünknek gyarapodását szíveken viselő atyánkfiaitól kérhetjük, mint a feljebb említett jegyzőkönyvben is erről emlékezet van.«

»Hogy azért ezen institutumnak sok időre ható hasznát érítő és érző méltóságoknak és más renden lévő hazánk és nemzetünk fiainak és leányainak feljebb megírt szándékunkat és erre segedelemkérésünket elejükbe terjeszse és az általuk ezen nemes tárgyra ajánlandó adományt kezéhez vegye, kértük és teljesen megbíztuk ezen levélünket mutató kedves és nagyérdemü atyánkfiait római szent birodalombeli gróf-széki

Teleki Ferencz urat, felséges urunk arany-kulcsos hívét, és vice-colonellusát (alezredesét) ki maga is mennyiben legyen ezen igyekezetnek egy részről örvendetes kezdete, de másfelől annak elővitelére kellett költségünknek hiányossága, bizonyosságot teszen.*

»Szükség felett volna, eze n szándékunknak hasznát előadni; olyanok előtt akarván szót szaporítani, a kik épen úgy értik, s szívükben tartják mind azt, valami anyai nyelvünk előmenetelét és nemzetünk dicsőségét magában foglalja, valamint magunk, kik a feljebb jelentett atyafi segedelmet kérjük

Kelt Kolozsvártt, boldogasszony hava 17-én 1802.*

Aláírva: B. *Wesselényi* Miklós s. k. gr. *Bethlen* Farkas s. k. fricsi *Fekete* Ferencz s. k.

E gyűjtő-könyvecske 1802-től 1809-ig került szét az országban, mindenki belé írta ígérését, vagy tetteleges adományát, a mi azután gr. *Teleki* Ferenczhez gyűlt be, s általa a színházépítető biztosnak adatott be.

Ez ajánlattevők és adományozók közül némelyiknek szavait is ide kell igtatni. Azok, mint az erdélyi magyarság azon korszakbeli érzületének kifejezése, a valódi hazafiság és hű nemzeti érzés arany-émlékkönyvévé teszik ama lapokat, s méltók arra, hogy általuk a mai kor is lelkesedjék.

Legelső s kiválólag tündöklő kétségen kívül azon öt főur áldozata, kik az építendő színház számára a szükséges helyiséget megvásárolták, s a kiknek 1803-ban július 13-kán kelt szerző-levelük kezdete így hangzik:

»Mi neveinket alább megírtak, adjuk tudtára mindennek, a kiket ezen dolog illethetne, hogy: mi a mai napon ilyen egyezésre léptünk egymás között, tudniillik, megalkuván, s effective által is vévén a kolozsvári reformatus collegiumtól itt a városon belső farkas-utczában egymás mellett lévő két telkeit 2000 rforinton, hogy azon, kicsiny hazánk és nemzetünk dicsőségére egy nemzeti játszószín építtessék« sat. sat. Aláírva: Gr. *Teleki* Ferencz, gr. *Teleki* Lajos, b. *Wesselényi* Miklós, b. *Bánffy* József; kikhez járult később b. *Thoroczka* József.

Mely telek a szerződők által ugyanazon évi július 15-én tartott országos színházi bizottsági ülésben, az 1-ső pont alatt azon föltétellel és jogfenntartással adatik át a nemzeti

színház intézetének: hogy mihelyt ezen telekre nem színház építtetnék, vagy felépülvén, más egyéb célra fordíttatnék, vagy abban a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára idegen nemzetbeliek játszanának, *azonnal jussok legyen maguknak, vagy örökösöküknek kezeiket a színházra rátenni*, s a szerzőlevélben megállított 5000 bankoczedulabeli forintig (3816 váltó rfrt 47% kr) magukat törvényesen kielégíttetni. E két telekhez, mely nem volt tiszta négyszög alakú, 1804-ben május 10-kén kelt szerző-level szerint, megvette az országos színházi bizottság a Konez András-féle kistelket a király-utca felőli szögleten, 325 rforinton.

Említést érdemelnek még a következő adományok is:

Adományozók:	rfrt	kr.
Herezeg Eszterházy Miklós	1200	—
Gr. Fostetics György	400	—
Gr. Teleki József hozománya Magyarországról	766	8
Két gr. Bethlen kisasszony	60	—
Gr. Teleki Lajos évenként, míg az építés tart.	73	—
Gr. Kemény Sámuel 1806-ra és 1807-re	700	—
továbbá: mikor a színház fedél alá megy, belső készülétekre	500	—

E két összeg tehát együtt teszen 1200 rfrt.

A két utolsó főur t. i. gróf *Teleki* Lajos és gróf *Kemény* Sámuel adománya azon föltételhez volt kötve: »hogy ha valaha azon épület más célra, mint magyar színi előadásokra fordíttatnék, maguknak és maradékaiknak is jussok legyen, pénzüket, mint más célra nem fordíthatót visszavennül.« *)

Az első időszakbeli (1802—1809) önkéntes áldozatok összege, a zöld könyvbéli följegyzések, s 1841-beli, főkományszéki számvevőszéki három kimutatás szerint tett: 12572 váltó rfrt 34 1/2 krt.

Ez volt azon pénzalap, melyből az országos építészeti

*) Említhetők még e kisebb adományok is: Egy ifjú legény: 30 rfrt; egy tanuló ifju: 12 rfrt; egy vándorló: 6 rfrt; egy szép leány: 6 rfrt; egy pálinka-főző: 12 rfrt; két igen szegény legény, egyik szolgál: 12 rfrt; egy szegény leány: 4 rfrt. Továbbá: egy valaki: 5000 zsendelyt, egy más: 10,000 eserepet, egy harmadik: a szükséges tölgyfákat; egy negyedik: 5 mázsa vasat; egy valaki: egy vég vásznat ajánlott. Végre: Szívemből kívánván, hogy ezen hasznos célt el lehessen érni, én is adok 100 rfrtot; sat.

hivatal egyik tagja által dolgozott terv nyomán 1803-ban szeptember 27-kén a kolozsvári nemzeti színház alapját rakni kezdték, mely munka 1806-ig tartott. Ez utóbb említett évben május 2-kán Schütz Antal országos építészeti igazgató segéd, s egy maga mellé vett társa, valamint b. Bánffy József országos színházi bizottsági tag által aláírt jelentésben a kőmíves munkának mintegy harmad része elvégzettnek mondatik; a földből jóformán kihozott ez alap került mint egy 9000 rftba, a hátralevő rész, azon jelentés szerint kétannyiba, sőt az építési anyagok árának folyvást emelkedését tekintvén, bizonyosan három-annyiba t. i. 27,000 forintba fog kerülni.

A fennemlített 9000 rft összeghez hozzászámítván a színház helyiségének árát és kamatait, a megvett telkeken volt épületek lerontási költségét, kijön azon összeg, mit egy 1826-ban decemb. 26-kán kelt főkörmányszéki számvévőségi hivatalos iromány 12,336 rforintba állapított meg. E kiadás s a fönnbbi bevétel közt látható pár száz forint különbség az alatt folyvást működött színjátszók felsegítésére lett fordítva.

Építtető biztos *Csicsiri* Antal, főkörmányszéki kancellista volt.

B. *Bánffy* László és ifj. gr. *Teleki* József továbbá a nemzeti színház javára bizonyos összegeket ajánlván, ezekre nézve ők is kikötötték: hogy csak addig legyenek a színházé, *míg abban magyar nyelvünkön folynak az előadások;* mi-helyt azonban idegen nyelven való darabokat adnának, vagy az épületet más célra fordítnák, azt maguk vagy maradékaik azon épületből, s illetőleg a színházi intézetből, mint tiszta adósságot visszakívánhassák, kivehessék; mely föltételt a színházi bizottsági egy megbővitéssel fogadta el, t. i. »minden ajánlathoz hozzátétessék e záradék: hogy az csak azon esetben kötelező, ha a színházépület magyar előadásokra használtatik.«

A színházi bizottságnak fennebb már említett, s 1806-ban május 2-ikán tartott ülésében a színház tovább építésére szükségesnek nyilvánított összeg előállítására nézve, azon indítvány tétetett, hogy jó lenne a színház páholyait 12 évre,

úgy szólva zálogba adni. Mivel ennek tárgyalása akkor félbe-maradt, az 1807-ben január 7-kén tartott ülésben azon ügy ismét tanácskozás alá vétetvén, meghatározatott: hogy tizenkét év helyett, csak tíz évre legyen a zálogba adás, illetőleg lekötelezés, mi alatt a vevők páholyaikat kamat fejében bírnák, s akkor a tőke lefizettetnek tekintetvén, a páholyok az intézet szabad tulajdonává váljanak.«

Ily értelemben készültek el a felhívások, s az ország kormányzóján és a színházi bizottság tagjain kezdve, minden tekintélyesebb hazafi és honleány a pártolásra felszólított. Így, mint lehet látni, a körülmények kényszerűségéből önként fejlődött ki, a családi páholyok eszméje. A mint az illető felhívásban mondatik: az építendő színháznak még csak a fundamentoma lévén felépítve, mivel annak folytatására háromszor tetemesebb összeg kívántatik, ennek egyszerre előállítására az országos színházi bizottság azon módot gondolta ki, hogy a páholyok előre köteleztessenek el oly hazafiaknak, kik maguknak s nemzetségüknek loge-t (páholyt) tartani szándékoznak, s így azok tíz évre nemzeti (t. i. családi) páholyok neve alatt az illető részére fentartva legyenek, mely idő alatt a fizetők évenként egy aranynál többet ne adjanak, ezt is, a színház jussának megismerése végett, tíz év múlva pedig a tőke kamatjával együtt a használás által lefizettetnek fog tekintetni.

Ez alkalommal az ország kormányzója, valamint a színházi bizottság tagjainak számára is külön tisztelet-páholyok lettek kijelölve; azonban mind a kormányzó mind a bizottság tagjai családi páholyok vételére szállítottak fel. A b. Wesselényi Miklóshoz intézett felhívásban ezen emlékezetes sorok fordulnak elő:

»A méltóságos báró lévén az, kinek egész nemzetünk, mind két nemes haza köszönheti a nemzeti színjátszás kezdetét és megállapítását, mint *a ki e végre tulajdon vagytonából eddig is ezeket szentelt fel,* és a ki iránt, ezen nemes célt előmozdító buzgóságáért a maradék is háládatossággal tartozik.«

E felszólításra b. Wesselényi Miklós ugyan azon 1807-dik esztendő martiusa 25-kén következő, ma is bizonyosan

minden magyar szívben viszhangra találó, lehet mondani: arany szavakkal válaszolt:

»Mind az, a mit én nemzeti játszószerintem felállítására és fenntartására cselekedtem, hazámhoz és nemzetemhez tartozó kötelességem, nemzeti nyelvünk pallérozására törekedő buzgóságom következtése, mely a mint több nagyérdemű hazánkfiainak dicséretes munkáinál nagyobb tekintetbe nem jöhet, úgy háládatosságot sem érdemel. Tegye a magyarok istene minden hazánk boldogítására, nemzeti nyelvünk pallérozására czélzó igyekezetünket előmeneteleessé, gerjessze fel, több hazánkfiában is az igaz hazafiúi tüzet, hogy mind azt, a mivel hazánkunk és nemzetünknek tartozunk, velünk együtt munkálkodhassák.«

Míg az említett felszólításokra mindenünnen felelet érkezett, szinte három esztendő telt-el, mi alatt az építés egészen megakadt, s az e közben gyűlt kisebb adományokat ideiglenes színházak bérlésére, s a színész társaság felsegítésére fordították. Ez alatt az 1809-diki erdélyi országgyűlés összehívása megtörtént, s azon év májusa 10-kén a színházi bizottságnak b. Wesselényi Miklós elnöklete alatt tartott üléséből az országgyűléshez következő fölterjesztés intézette: »Hogy a statusok és rendek azon hazafiúi buzgósággal a melylyel ez előtt 15 esztendővel oly nemesen igyekeztek anyai nyelvünk pallérozását előmozdítani, most annak megvetett talpkövére felviendő épületnek mentől előbb végrehajtását gondolóra vegyék, és a szomszéd hazának e részben kevés esztendők óta mutatott szép példája által serkentetvén, a magyar játszószerintem végképen való felépítésére, s a magyar játszótársaságnak megörökítésére elégséges és illendő bizonyos költséget kirendelni méltóztassanak.«

Mivel azonban a mondott esztendőben kitört francia háboru miatt az osztrák birodalom szorult, sőt nehéz helyzetében, annak szükségessé vált védelméről s így a hadsereg kiállításáról kellett gondoskodni, a magyar nemzeti színészeti ügye azon országgyűlés alatt tárgyalás alá nem került, a színházépítés történetéből azért két év ismét nyomtalanul eltűnt.

A nemzeti színészethez és a kolozsvári színházi társaságnak beligazgatására, illetőleg történetére e korszakban némi világot vet az országos színházi bizottságnak b. Wesselényi Miklóshoz 1808-ban április 25-én intézett levele. »Mivel a pénztárban« mint írják, »nagy fogyatkozás van, s a társaság fennállásának alapja a jövedelem, a biztosság jónak látná, ha a báró vagy maga fogja az igazgatást, mintegy tulajdonát megtartani, s a pénztár hiányait fizetni, — mely esetben egy nem-színész személy lenne választandó, ki a pénztárt kezelje, a színészeket rendben tartsa, az előadandó darabokat megválaszolja, vagy pedig a báró ezt a bizottságnak Kolozsvártt helyben lakó tagjaival megossza, s akkor lesznek valaminő Kolozsvártt, úgy Maros-Vásárhelyt is olyan hazafiak, kik ha a báró is segedelmet meg nem vonja, a pénztárhiányt évenként 500 forintig pótolnák, hogy ne csak az eddigi nevezetes áldozatok végkép kárba ne menjenek, hanem a báró is a hiányoknak néhány esztendőtől fogva gyakorlatba volt pótlásától felmentve legyen.«

E megtalálásra b. Wesselényi Miklós április 30-án kelt levelében kinyilatkoztatá: hogy ő két társával együtt a nemzeti színház fenntartására, a törvényhozás által bízott meg, a mit le nem tehet, de letenni nem is akar; ő — úgy mond, a nemzeti színházat fenn kívánja tartani, de neki mindegy akár az a neve, hogy egyedül ő tartja fenn, akár az, hogy a többi jó uraival és barátaival; csakhogy az fennálljon és maradjon, kész hát jogát megosztani, hogy az igazgatást egyesített erővel vigyék.

A magyar nemzeti színészeti, s névszerint a kolozsvári színház ügyének buzgó és lelkes előmozdítója, lehet mondani: valódi Moecenása azonban, hazafi dicső fáradozásának sikerét az 1809-dik esztendő octoberének vége felé történt halála miatt, meg nem érte, s így szép feladatát és munkáját, melyre a nemzet reményteljesen pillantott, félben és bevégtetlenül hagyta.

A mit végre Kazinczy Ferencz mond Kis Jánoshoz írt »Leveleiben«, (Első kötet, Budán 1842. 319 l.) t. i. hogy báró Wesselényi Miklós: »két vagy három drámát maga is készített, Atillát és a Palatinus Wesselényit, s Regulust fordí-

totta«, — ez teljesen alaptalan állítás; a zsbói családi levéltárban arra vonatkozó bármilyen bizonyíték sem található.

Az itt alább következő adatok a kérdéses színház ügyében történt fennebbi közléseket kiegészítik.

A békének helyreállása után, az 1810- és 1811-dik esztendőben Kolozsvárt tartott országgyűlés maga figyelmét a nemzeti színészetre is nem csak kiterjesztette, de egy hatalmas lépéssel azt előbb is vitte. Kolos-vármegye követei az 1811-ben február 18-dikán tartott 104-dik ülésben a kérdéses ügyet szóba, sőt napirendre hozták, s annak érdekében a kk. rr. következőleg határoztak is.

»E valójában hasznos, s a nemzetnek s nemzeti nyelvnek pallérozására szolgáló intézetnek felállításáról és gyarapításáról« — mint abban mondják — »a kk. és rr. az 1794-ki országgyűlésen is gondoskodtak, úgy azt most is szükségesnek találják, annyival inkább, mivel már hely is vásároltatott. Nem csak, hanem annak kőfalai is egy részben felépültek, és ezt tökéletességre vinni, az erre eddigelé fordított feles költségnek el nem vesztése tekintetéből is méltó. Ez okból mind az eddigi költségek iránti számadások rendbeszedése és megvizsgálása, mind pedig az ezutánra szükséges költségek mennyisége tárgyában való vélekedés-adás végett egy bizottmány rendeltetik, mely előleges számítást tevén, azt vélekedésével együtt terjessze a statusok elé. Tudva lévén így a szükséges költség, annak megszerzésére nézve a rendek azután fognak határozni. Ezen bizottmányba pedig kinevezettek: b. *Kemény Ignác* elnökül; gr. *Teleki József*, b. *Wesselényi József*, b. *Thoroczkai Pál*, *Fekete Ferencz*, *Kenderesi Mihály*, *Horváth Miklós* és *Horváth Dániel*, *Cserői Miklós*, *Kanyó László*, *Sala Sámuel*, *Pávai Elek*, *Máté Izák*, *Kovács Ferencz*, *Wenzel József*, *Heydendorff Mihály*, *Szentkirályi Mihály* és *Nemes György*.

E bizottmány elnöke ugyanazon évi június 26-kán a 163-dik országos ülésben jelentvén: hogy a bizottmány tanácskozott arról: micsoda legalkalmasabb alapot lehetne szerezni a köznép sérelme nélkül az említett nemzeti játszó-

szín felállítására, és nem talált egyebet, hanem hogy maga a nemesség tegye meg azon költséget, még pedig minden füstjére (értetnek az 1809-ben megállapított jobbágy-telkek) 20 krajczár vettetnék fel; ez okból a következő határozat hozott:

»A kk. és rr. a bizottmány elnökének előadását magok is helyesnek találják és azt elfogadván meghatározzák: hogy itten Kolozsvárt a nemzet tekintetének megfelelő magyar játékszín minél hamarább felépíttessék, és az e végre szükséges költség egyenesen felosztás által az ezen hazabeli nemes birtokosok által fizettessék, még pedig, hogy a szükséges mennyiség ezen esztendőben november 1-re mind egybegyűljön; mely költség felosztásának, valamint a nemzeti játékszín felállítása tárgyában szükséges további lépéseknek is elintézését a kinevezett bizottságnak ajánlják, oly hozzáadással, hogy ezen felosztás módjáról való vélekedését minél hamarabb terjessze a statusok elibe.

Ez megtörtént az auguszt. 9-kén tartott 189-dik országos ülésben; midőn a bizottmány elnöke azon véleményt terjesztette a rr. elibe: »hogy az érintett czélra szükséges költséget legkönnyebben ki lehetne vetni a közelebbi — 1809-beli — nemesi felkelés alkalmával felszámlált telkekre, mely iránt való adatok most készen találhatván, nem kellene ezen czél elérésének is késleltetésével újabb felszámlálást tenni. A mint a bizottmány vélte, az ezen telkekre való kivetés által, a czélhoz megfelelő költség kikerülne.«

»A kk. és rr. ezen tárgyat megfontolván, a bizottmány véleményét magok is helyben hagyják, de úgy, hogy az adó alatt volt armalisták, az egyházi tagok, s a primipilus és pixedarius — t. i. a lófő- és darabant-rendbeli székelyek ezen költséggel ne terheltessenek, az adómentes sergek ellenben azon telkekről is, a melyekről a felkelés kötelességét teljesítvén, az illető pénztárba sem fizettek, a mostani czélra fizetni köteleztetnek. E végre az említett nemes birtokosoknak 10 kr. váltóczédulában, vagyis bankóczédulában 50 krajczár vettessék fel. A városok községeinek és a nemes szász nemzetnek ezen intézetre való önkéntes segédelme tetszésükre hagyatván.«

»Az e szerint begyülemdő összeg pedig az ezen intézet gyarapítására kirendelt bizottmányoknak lesz átadandó, számadás mellett, annak céljaira szaporítás végett, mely számadás, valamint az eddigi költségekről készülték is kinyomtatva, mindeneknek megnyugtatására, a törvényhatóságokhoz küldessenek ki és tétessenek közzé. Hogy pedig ezen intézet a maga céljának, t. i. mind az anyai nyelv, mind a jó erkölcs pallérozásának és a nemzet dicsőségének megfelelően, az arra való felügyelés a kinevezett bizottmányoknak ajánltatik.«

»Ezen határozást a királyi főigazgató-tanácsnak oly ajánlással jelentették meg: hogy az teljesedésbe vétetni, és a feljebbi módon követendő mennyiségnek felszedéséről a szükséges rendelkezéseket megtenni ne terheltelessék; oly móddal siettetvén ezen felszedést, hogy mivel a bankóczédulák folyamata a jövő esztendő kezdetével megszűnik, és talán sokat fognak ezzel fizetni, az egész mennyiség ez esztendőben november 1-ig begyűljön, az eddigi költségekről tett és kinyomtatott számadásokat pedig a törvényhatóságokhoz küldje ki, valamint a kinevezett országos színházi bizottmányoknak ezen túl is, midőn megtaláltatik, illő segedelemmel legyen.«

Mint a fennebbiekben látható, a kolozsvári nemzeti magyar színház felépítésének költségeit az 1810- és 1811-beli erdélyi országgyűlés végzése szerint: »a hazabeli nemes birtokosoknak« kellett fizetni. B. Wesselényi Miklós elhunyt után tizenkét esztendő telt el, míg azon színház teljesen felépült; mikor a nevezett báró özvegyének, Cserey Helénának a színházi országos bizottmány egy családi páholyt adott, az itt következő levél mellett: »Hadadi néhai l. b. Wesselényi Miklós urnak — — — a nemzeti magyar játzó-társaság felállítására, hosszú ideig lett fenntartására és magának a játékszínnek megépítésére fordított sok költségeinek és azok által megbizonyított igen ritka hazafiui tetteinek tekintetéből méltóságos özvegyének Cserey Heléna asszonynak és m. háznépének minden másokat kirekesztő jussal, ezen immár készen lévő magyar játékszin közbelső emeletében a 25 számmal jegyzett loge ezennel állandóul kijelöltetik és általadatik oly hozzáadással: hogy valamint maga a m. báróné asszony, úgy házanépe is hónapoként azon loge-nak másokkal egyenlő

díjját líba nélkül fizetni köteles. Az országos színházi bizottmányok Kolozsvártt február 1-jén 1821-ben tartott ülésében.

B. Kemény Ignác, főispán, előlülő.

Kiadta: Szentkirályi Mihály, jegyző.

Még csak az legyen itt röviden megemlítve, hogy a nevezett állandó színház megnyitása előtt Kolozsvártt a magyar színházi előadások két helyen voltak. E célra szolgált t. i. elsőben azon ideiglenes színház, mely belső közép-utczában gr. Bethlen Gergely kormányiszéki tanácsos házában udvarán lévő loiskolában volt felállítva, hol 1810-nek májusa közepétől fogva, nevezett grófnak 1816-ban martius végén történt haláláig Vándza Mihály társasága működött. Az első előadás e színházban Schiller ismert tragédiája volt: »A fortély és szerelem,« mint ma nevezik: »Az armány és szerelem.« Azután a magyar színész-társaság Maros-Vásárhelyre vándorolván, előadásait ott folytatta, honnan majd 1818-ban Kolozsvárra visszatért, s gr. Rhédei Lászlónak a piacszoron szén-utca szögletén levő palotájában e gróftól épített német színházban a magyar és német előadások felváltva tartattak. A teljesen felépült kolozsvári magyar színház megnyitása az 1821-dik esztendő tavaszán, még pedig hétfőn, martius 12-én történt. Az erdélyi magyar színészet nagy napja, sőt valódi hazai ünnep volt az, mely alkalommal egy »hazafiakból összeállott társaság által« Körner Theodornak ismert drámája: »Zrínyi Miklós« adatott.

Közölve van ennek szinlapja a következő, alkalomszerű kis röpiratban: »Emléklapok a kolozsvári országos nemzeti színház megnyitásának felszázados örömmünepére. 1871. — Második javított és bővített kiadás.« — 4-r.

VII.

Id. b. Wesselényi Miklós újabb perének folyama és kimenetele.

Id. b. Wesselényi Miklós, mint tudva van, az ujonczozás ügyében Közép-Szolnok megye közgyűlésén történt, s az udvari rendelet végrehajtását megghiúsító föllépéseért köz kereset alá vettvén, annak következtében, az erdélyi kir. táblánál, mint első bíróságnál ellene a fiscus által új per indittatott,

A mint az ismert főokmányból látni lehet, b. Wesselényi Miklós nem csak Közép-Szolnok, de Doboka megye közgyűlésein is a rendek tanácskozását maga heveskedéseivel, s másoknak sértegetésével zavarni és háborgatni szokta, nem kevésbé a törvényes tekintély megvetésével, valamint annak kisebbitésére veszekedést s perpatvart idézett elő, — minek bizonyítására a fiscus a közép-szolnok-megyei újonczok elbocsátására nézve tett indítványát is felhozta.

A fiscus továbbá, ezt lehet gondolni, a beperelt bárónak fennebb ismertetett országgyűlési magaviseletét, mint ötet különösen terhelőt hangsúlyozta; midőn t. i. »a rendek tanácskozásait orozatlan vakmerőséggel háborgatni, s mind az elnök, mind az országgyűlési tagok ellen helytelen kifejezésekre fakadni, azokat bosszusággal illetni, a vélemény szabad nyilvánítását gátolni, s végre: a dolgok folytatásában a jó rendet megingatni merészelte.«

Miután felperes fiscus a fennebbi állítások valódiságát kihallgatott tanuk vallomásaival bizonyította, a beperelt báróra a törvényes büntetést kimondani, s ötet a perbeli költség és fáradtság megfizetésébe elmarasztalni, valamint az országgyűlési tereméből, s a megyei közgyűlésekből is örökre kizárni kérte és kívánta.

Miután az alperes báró a fennebiekben ellene elősorolt vétségekre nézve maga mentségét előadta, s a per kir. táblán befejeztetett, ott 1799-ben február 20-kán következő ítélet hozatott: »A mint nem csak a felperes által bemutatott esketésekből, de az alperes védelméhez csatolt országgyűlési jegyzőkönyvi-kivonatból is kétségtelenül bizonyos: b. Wesselényi Miklós hosszú s rendetlen beszédei, maga véleményéhez makaesul, többnyire mások sértegetésével ragaszkodása, s gyakran a már eldöntött tárgyaknak újra kezdett vitatása által a köztanácskozások folyamát valóban hátráltatta és gátolta, s ezen tetteit sem az illető egyének megkövetésével, sem bármi más módon is menteni nem lehet; mind ezek által magát büntetésre méltóvá tette.«

»Mivel azonban alperes elősorolt vétségeiért mind Közép-Szolnok megye közgyűlésén, mind az országgyűlések, s így közhelyen történt büntetéssel sújtatott, s a mások meg-

sértéseért azoknak ott megkövetésével lakolt, azonkívül, a mint bebizonyította: Közép-Szolnok s Doboka megyékben az újonczok elbocsátása a közgyűlés végzéséből történt, alperes a felperes által kért büntetés alól teljesen feloldoztatik.

A királyi tábla ezen ítélete a guberniumnál, hová a felperes fiscus azt felebbezte, 1800-ban decemb. 20-án vétett fel, hol abban a következő végzés történt:

A királyi táblának alperes fölmentésére nézve hozott ítélete helyben hagyatik, s általa mind az országos ülésekben, mind Közép-Szolnok és Doboka megyék közgyűlésein elkövetett s időesztéssel, a köz tanácskozások késleltetésével, s maga véleményéhez mások sértésével összekapcsolt erőszakos módon ragaszkodásával a bárónak, ötet minden köztanácskozásokból kizáró büntetése azért engedtetik el, mivel hasonló tetteiért részint közhelyen, részint magánosoknak is a megkövetés által elégtételt adott, indulatoskodásának pedig jövőben leendő mérséklésére nézve kelt kötelező írásával hibáit a multa nézve jóvátette, valamint reményt nyujt, hogy jövőben ilyen merényletekre vetemedni nem fog.

Ez volt a királyi fiscus által b. Wesselényi Miklós ellen kezdett per állása, illetőleg annak utolsó stadiuma, midőn a főokmány szerint, az udvari kancelláriához az felküldetett, hol a vegyes udvari bizottmánynak kellett véleményt mondani, melylyel vég-ítélet hozásért a felséghez az felterjesztessék.

Az udvari bizottmánynak a dologban adott terjedelmes, s lehet mondani: tulszigoru véleménye szerint: mivel b. Wesselényi Miklós nem bir azon tulajdonságokkal, melyek a köz jó felett tanácskozó gyűlések tagjaiban megkívántatnak, továbbá: a végrehajtó hatalom teendői közé tartozik a megyei közgyűlések, és országos ülések tekintélyének, s azokban a csendességnek fentartásáról gondoskodni, s mivel b. Wesselényi Miklóst illetőleg a fen előadott üdvös czélt csak úgy lehet elérni, ha ő az országgyűlési s megyei tanácskozásokból ki lesz zárva, a guberniumnak szükséges utasításul meg kell hagyni: hogy b. Wesselényi Miklós, mint a ki az 1791-beli XI-dik törvényezikben kifejezett tulajdonsá-

gokkal nem bír, jövőben mind a megyék gyűléseiből mind az országgyűlésekből kitiltva legyen.

Az udvari bizottmány fölterjesztésére, 1807-ben július elején az udvari kancelláriához I. Ferencz császár parancsából és nevében, testvére Rajner főherczeg által aláírt következő legfensőbb határozat, illetőleg vég-ítélet érkezett le:

»Miután hitelt érdemlőleg értesültem, hogy időközben b. Wesselényi Miklós józanabb gondolatokra térvén, megjobbulására nézve alapos reményt nyújt, a javasolt büntetést neki különös kegyelemből, s azon bizodalommal engedem el, hogy a mint jövődében minden cselekedeteit az erény s illendőség szabályaihoz alkalmazza, úgy a köz tanácskozásokban is a tartozó magamérséklést mindig szemé előtt fogja tartani.«

A legfensőbb határozat felől 1807-ben július 3-ikán kelt királyi leiratban szükséges tudós végett a gubernium is értesítettet.

VIII.

Id. báró Wesselényi Miklós, mint Közép-Szolnok megye főispáni helytartója. — Halála Zsibón.

Az 1806-dik esztendőben Közép-Szolnok megye helyzetében nagy fontossággal bíró fordulat történt, mi b. Wesselényi Miklós sorsára s állására nézve is jelentékeny befolyás nélkül nem maradt. A magyar közmondás szerint: az Ur Isten néha belé szól az emberi dolgokba, melyeknek azért más irányt kell ilyenkor venni. A fennírt megyében is így történt ez, hol az 1806-dik esztendő májusa 6-kán gr. Toldi Zsigmond főispán meghalt, s így üresen hagyta a főtiszti széket, a melynek, míg azon hivatalt folytatta, sem javára, sem diszére nem volt.

Miután gr. Toldi Zsigmond halála felől gróf Bánffy György gubernator hivatalosan értesült, a megüresült főispáni hivatal betöltésére nézve a guberniumhoz 1806 július 18-án egy elnöki levelet intézett. A mint abban kifejezte: hivatalos jelentésekből s más ismert körülményekből meritett

tudomása s meggyőződése szerint, Közép-Szolnok megyét »egy kitünőbb tekintélyvel bíró előljáró nélkül hosszabb ideig hagyni nem lehet.«

Mivel *egyfelől*: ilyen a hivatal méltóságának fenntartására képes, vagyonosabb hazafi által a közügyek eligazítása könnyebben és nagyobb haszonnal történik, s a legfensőbb szolgálatot is az elő fogja mozdítani; *másfelől*: »méltó tekintetbe vévén, hogy b. Wesselényi Miklós ő felségének aranykulcsos hive a közelebbi múlt esztendőben a gubernium által a haza belső bátorságának megvédésére szolgáló ideiglenes intézkedések végrehajtásával, az ő felsége iránt tartozó hűsége bebizonyításában kiváló munkásságot fejtett ki, s mivel remélhetőleg a báró a róla formált várakozásnak a hivatali pályán is meg fog felelni, ötöt, ki azon megyében nagy birtokos, a megkívántató más tulajdonokkal is felruházva van; a megye főispáni helytartójává kinevezte, — s a guberniumot arról a további rendelkezések megtétele végett értesíti.

A gubernator ezen intézkedéséről azon esztendő júliusa 24-én *egyfelől*: b. Wesselényi Miklós, hivatala folytatásának mielőbb megkezdése végett, *másfelől*: Közép-Szolnok megye közgyűlése azon parancsolattal tudósított: hogy miután a gubernator »törvényes hatalma szerint« említett bárót a megye főispáni helytartójává kinevezte; neki a rendek a királyi és köz szolgálat előmozdításában, úgy más, e szolgálatra tartozó dolgokban illendőkép engedelmeskedni szoros kötelességüknek tartásák.

A gubernium 1807-ben martius 9-kén fölterjesztette az udvarhoz Közép-Szolnok vármegye folyamodását, melyben az b. Wesselényi Miklós administratornak valóságos főispánná leendő kineveztetését kéri, mint a ki rá bizott hivatalának eltölt ideje alatt, a közigazgatás politikai és törvénykezési ágában a jó rend fenntartására irányzott tevékenységével magát azon ajánlásra teljesen méltóvá tette.

A megyének ürességben lévő főispáni hivatalára a guberniumnál a kijelölés megtörténvén, abban báró Wesselényi Miklós 8 szavazatot nyert.

A gubernium, valamint az udvari kancellária b. Wesselényi Miklóstra nézve tett kedvező nyilatkozat és vélemény

mellett a felséget kérték, b. Wesselényi Miklóst Közép-Szolnok megye ürességben lévő főispáni hivatalára kinevezni.

Ferencz császár azonban a fennérintett ajánlásokat tekintetbe nem vette, s az ügyben az udvari kancelláriához következő legfensőbb végzését intézte :

»B. Wesselényi Miklós tovább is maradjon meg főispáni helytartó minőségében, s így az állam iránt magának még több érdemet szerezzen.«

Az 1809-dik esztendőben főkép az akkori francia háboru miatt, a nemesi fölkelés ügyében Kolozsvárra összehívott, s június 15-től fogva július 16-káig tartó országgyűlésen b. Wesselényi Miklós is jelen volt, s valamint az első ülésben június 15-~~kán~~ akkor Kolozsvárt mulató estei Maximilián főherceghez »az ország rendei képében való tisztelettétel és köszöntés végett«, úgy a július 7-dikén tartott tizenhatodik ülésben »a fölkelő nemes sergeket az ő herczegsége pártfogásába ajánló« követségbe beválasztatott.

B. Wesselényi Miklós ez országgyűlésről Zsibóra visszatérése után, ott nem sokára, még azon 1809-dik esztendő octobere 25-dikén meghalt, s így kicsi hijján 59 esztendőre terjedő, és sok viszontagságot s regényszerű változást tapasztalt életét bevégezte.

Báró Wesselényi Miklósnak, minden gyengeségei, botlásai, sőt hibái mellett is, volt egy ötet kiválólag jellemző, mindég szeme előtt tartott fényes erénye: hazájának rendületlen hű, azt szive teljességéből, s élte vég lehelleteig szerető fia volt. Ha fen elősorolt, több szép és jeles tetteivel a közélet pályáján magát kitüntette, úgy érdeme gyanánt lehet azon buzgóságát is említni, mit a nép oktatása és nevelése körül kifejtett, a mennyiben, a maga főjóságában a helység iskoláját jó lábra állította, s gondosan ügyelt arra, hogy a gyermekek abba rendszeren járjanak, s így azon iskola maga céljának lehetőleg megfeleljen.

Báró Wesselényi Miklós özvegye, Cserey Heléna, ki a szentírás kifejezései szerint: férjének *koronája és dicsősége* volt, (Péld. XII. 3., I. Kor. XI. 7.) Zsibón 1831-ben decemb. 16-kán halt meg.